

ZBRODNIA KATYŃSKA

MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

SCENARIUSZE LEKCJI

ĆWICZENIA

PROJEKT EDUKACYJNY
WYPRAWY KATYŃSKIEJ

PRZYKŁADOWE TEMATY ESEJÓW

BIBLIOGRAFIA



ZBRODNIA KATYŃSKA



MATERIAŁY DLA NAUCZYCIELA

KRAKÓW–WARSZAWA 2014

Recenzenci: Sławomir Kalbarczyk, Bartosz Kuświk, Rafał Pękała, Andrzej Sznajder, Piotr Trojański
Autorzy: Dariusz Gorajczyk, Monika Komaniecka, Krystyna Samsonowska, Mateusz Szpytma, Anna Zechenter
Scenariusz lekcji języka polskiego *Jak mówić o Katyniu – liryka pośrednia czy liryka wyznania? Wybór z poezji katyńskiej* oraz ćwiczenia C 1, C3 i C4 opracowała dla Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej w Krakowie nauczycielka Agata Ziobro.

Redakcja: Dorota Mazek, Katarzyna Zonn

Projekt graficzny: Krzysztof Findziński, Tomasz Ginter

Redakcja techniczna: Andrzej Broniak

Skład: Tomasz Ginter

Opracowanie graficzne map: Tomasz Szatkowski, Tomasz Ginter

Opracowanie fotografii do publikacji: Paweł Zechenter

Opracowanie płyty: Wiesław Michalczyk, Krzysztof Siwiec, Henryk Domagała, Paweł Zechenter

Druk: „Pasaż” Sp. z o.o., 30-363 Kraków, ul. Rydlówka 24

Na okładce: zwłoki polskiego oficera ekshumowanego przez Niemców w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*.

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej

Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2014

Wydanie III poprawione i uzupełnione

ISBN 978-83-7629-583-1

SPIIS TREŚCI

Omówienie zawartości pakietu	4
Scenariusze lekcji	6
Ćwiczenia	20
Projekt edukacyjny wyprawy katyńskiej <i>Mogilami jestznaczona historia Polski... Takiej mogiły jeszcze nie było</i> (wraz ze scenariuszem lekcji pamięci na Polskim Cmentarzu Wojennym w Katyniu)	32
Przykładowe tematy esejów	48
Bibliografia	49
Spis zdjęć na kartach	53

OMÓWIENIE ZAWARTOŚCI PAKIETU

Teka edukacyjna, którą oddajemy w Państwa ręce, jest poświęcona zbrodni katyńskiej. Mord popełniony przez Sowieców w 1940 r. na ponad 4 tys. polskich oficerów, których groby Niemcy odkryli w 1943 r. w lesie niedaleko Smoleńska, stał się symbolem kaźni prawie 22 tys. obywateli polskich – jeńców wojennych, w większości oficerów i policjantów, więźniów NKWD – nie tylko w Katyniu, Kalininie (dzisiejszym Twerze) i Charkowie, ale także w wielu nieujawnionych przez władze ZSRS i Rosji miejscach.

Po ogłoszeniu przez Niemców 13 kwietnia 1943 r. informacji o wymordowaniu na rozkaz Stalina żołnierzy wziętych do niewoli w 1939 r. nie tylko ZSRS znalazł się w trudnej sytuacji – ta prawda była niewygodna także dla zachodnich aliantów Rządu RP na Uchodźstwie. Państwom sojuszniczym zależało na zachowaniu, nawet za cenę milczenia, dobrych stosunków ze Związkiem Sowieckim, ważnym członkiem koalicji antyniemieckiej. Kłamstwo katyńskie stało się zatem w czasie wojny elementem polityki międzynarodowej, a także jednym z fundamentów systemu komunistycznego, instalowanego przez Moskwę w Polsce.

Pod rządami komunistów w PRL systemem edukacyjnym rządziła zasada fałszowania historii – zwłaszcza historii Europy Środkowo-Wschodniej – i przemilczania zbrodni sowieckich. Przebudzenie narodowe w sierpniu 1980 r. przyniosło z sobą powszechne żądania prawdy. W środowiskach związanych z „Solidarnością” i niezależnym ruchem studenckim publikowano setki wydawnictw przywracających pamięć o Katyniu. W latach osiemdziesiątych mord na jeńcach stał się przedmiotem samokształcenia społeczeństwa, a w programach szkolnych znalazło się miejsce na wzmianki o rozstrzelaniu jeńców wojennych. Problematykę tę można było wprowadzić szeroko do szkół dopiero po oficjalnym potwierdzeniu przez prezydenta Michaiła Gorbaczowa winy ZSRS. Zaczęto publikować scenariusze lekcji, rocznicowych akademii i apeli szkolnych oraz projekty inscenizacji.

Wciąż jednak istnieje dysproporcja między ogromem materiałów edukacyjnych o okupacji niemieckiej oraz zbrodniach III Rzeszy a nikłą liczbą materiałów dotyczących okupacji sowieckiej.

Opisany tu stan rzeczy oraz podejmowane przez Rosję próby relatywizowania ludobójstwa, jak również przypadająca na 2010 r. siedemdziesiąta rocznica mordu nałożyły na Instytut Pamięci Narodowej obowiązek upamiętnienia tej tragedii i wzbogacenia materiałów oraz pomocy edukacyjnych jej dotyczących. Pierwsze i drugie wydanie niniejszej publikacji spotkało się z olbrzymim zainteresowaniem nauczycieli, w związku z tym oddajemy w Państwa ręce wydanie trzecie poprawione i uzupełnione.

Intencją autorów było udostępnienie nauczycielom i uczniom szerokiego wyboru materiałów źródłowych i ikonograficznych oraz pomocy naukowych. W publikowanych do tej pory wydawnictwach uderza brak dostatecznej informacji o kłamstwie katyńskim. Autorzy starają się zapłacić tę lukę, zamieszczając w niniejszej pozycji świadectwa walki o pamięć i prawdę. Materiał, opracowany zgodnie z nową podstawą programową nauczania historii, skierowany jest głównie do uczniów i nauczycieli szkół ponadgimnazjalnych, lecz może być także wykorzystany na poziomie gimnazjalnym. Teeka ma pełnić funkcję pomocy w nauczaniu historii oraz w prowadzeniu lekcji wiedzy o społeczeństwie i języka polskiego. Na jej podstawie nauczyciel może także przygotować lekcję wychowawczą poświęconą rocznicy katyńskiej. Zamieszczone tu scenariusze lekcji i ćwiczenia pozwalają na poszerzenie programów autorskich. Różnorodne źródła oraz materiały ikonograficzne mogą być dowolnie wykorzystane – na przykład w formie prezentacji multimedialnych.

Teka składa się z trzech części: materiałów dla nauczyciela, materiałów dla ucznia i kart. Do całości jest dołączona płyta CD.

Materiały dla nauczyciela zawierają cztery przykładowe scenariusze lekcji o zbrodni katyńskiej, ćwiczenia z wykorzystaniem źródła, projekt edukacyjny wyprawy na cmentarze katyńskie, propozycje tematów esejów i bibliografię.

Dwa pierwsze scenariusze przeznaczone są głównie do przygotowania lekcji historii, trzeci – lekcji historii oraz wiedzy o społeczeństwie, czwarty – lekcji języka polskiego. Autorzy wyszli z założenia, że scenariusze te dają możliwość twórczego wykorzystania materiałów przez nauczycieli i wychowawców, którzy oceniając możliwości uczniów, mogą albo posługiwać się całością, albo wybrać odpowiadające im części, albo wreszcie potraktować je jako inspirację i przebudować zaproponowane przez autorów wersje, np. przez posłużenie się innymi źródłami, fragmentami filmu Andrzeja Wajdy czy utworami literackimi.

Tematyka zbrodni katyńskiej i kłamstwa katyńskiego stanowi istotny element nie tylko edukacji historycznej, ale również patriotycznej, nauczyciele mogą więc wygospodarować na jej omówienie więcej czasu, na przykład łącząc lekcję wychowawczą z lekcją historii przy okazji rocznicy 17 września czy mordu w Katyniu lub w związku z dniem Wszystkich Świętych.

W wielu szkołach panuje zwyczaj zbiorowych wyjść na filmy do kina lub projekcji na miejscu. Uwzględniając tę okoliczność, autorzy zamieścili scenariusz lekcji prowadzonej na podstawie obrazu Andrzeja Wajdy *Katyn*, który przynosi wiele cennych treści – często, niestety, niezrozumiałych z powodu braku odpowiedniego przygotowania uczniów. Mamy nadzieję, że scenariusz *Fakty historyczne w filmie Andrzeja Wajdy „Katyn”* ułatwi im odbiór tego dzieła.

Obszerny *Projekt edukacyjny wyprawy katyńskiej* jest wynikiem doświadczeń autorów teki, którzy – podobnie jak liczni nauczyciele – wielokrotnie organizowali wyjazdy z młodzieżą do miejsc pamięci, w tym do Katynia, Charkowa i Miednoje. Przedstawiamy więc projekt edukacyjny, którego centralnym elementem jest wizyta na jednym z cmentarzy katyńskich. Do projektu dołączono odpowiednie scenariusze lekcji, które można przeprowadzić na miejscu.

Z myślą o nauczycielach zamieszczamy w materiałach dla nauczyciela obszerną bibliografię, zawierającą – poza wykazem opracowań historycznych oraz publikowanych źródeł – również ważniejsze strony internetowe oraz wykaz filmów dokumentalnych.

Materiały dla ucznia i karty dydaktyczne są pomocą dla ucznia zainteresowanego poznaniem problematyki katyńskiej w szerokim kontekście historycznym, a zarazem uzupełnieniem materiałów dla nauczyciela o zbiór źródeł, mapy, słowniczek pojęć i biogramy, potrzebne do wykonania ćwiczeń (uwaga: w opisie kart do teki w nawiasach podano numery, którymi te same fotografie oznaczone są na płycie CD).

Płytką CD zawiera usystematyzowany tematycznie – bogatszy niż na kartach – materiał ikonograficzny: zdjęcia miejsc kaźni, ekshumacji i przedmiotów odnalezionych przy ciałach ofiar, a także fotografie współczesne ukazujące dzisiejszy stan dawnych obozów oraz cmentarze wojenne zbudowane staraniem strony polskiej. Płytką CD może posłużyć do przygotowania prezentacji multimedialnych, tak chętnie dziś wprowadzanych na lekcjach historii.

Pakiet edukacyjny Instytutu Pamięci Narodowej, który oddajemy w ręce Czytelnika, został przygotowany w krakowskim Oddziałowym Biurze Edukacji Publicznej IPN.

SCENARIUSZE LEKCJI

SCENARIUSZ LEKCJI HISTORII DLA UCZNIÓW SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

KATYŃ – GOLGOTA WSCHODU

Czas: dwie godziny lekcyjne.

Powiązanie z podstawą programową

IV etap edukacyjny – zakres podstawowy

- Ziemia polska pod dwiema okupacjami
- Sprawa polska w czasie II wojny światowej

IV etap edukacyjny – zakres rozszerzony

- Okupacja niemiecka i radziecka na ziemiach polskich

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń:

- zna losy oficerów, którzy dostali się do niewoli sowieckiej: przebieg zbrodni na jeńcach polskich z obozów w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie, popełnionej w Katyniu, Charkowie i Kalininie (Twerze);
- rozumie pojęcia i terminy: zbrodnia wojenna, zbrodnia przeciw ludzkości, zbrodnia ludobójstwa, mord katyński, kłamstwo katyńskie, Głgota Wschodu;
- zna przyczyny rozstrzelania oficerów;
- potrafi wskazać na mapie miejsca, w których znajdowały się obozy, a także miejsca kaźni i pochówku ofiar zbrodni katyńskiej;
- potrafi ocenić postawy oficerów polskich oraz postępowanie władz sowieckich;
- umie interpretować najważniejsze dokumenty, materiały propagandowe i ilustracyjne.

Materiały i środki dydaktyczne

- mapa ścienna „Europa podczas II wojny światowej”;
- fragmenty pamiętników odnalezionych w Katyniu (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiały A, B, D, E);
- teksty źródłowe (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 12, 13, 14, 31, 35, 37, 38);
- fragmenty filmu Andrzeja Wajdy (egzekucja);
- materiał ikonograficzny [zdjęcia nr 63(232), 64(234), 65(236), 66(237), 68(241), 78(263), 90(291), 91(294), 96(304), 98(316)].

Metody i formy pracy

- praca pod kierunkiem (analiza materiałów źródłowych i filmu);
- dyskusja;
- elementy wykładu;
- pokaz multimedialny;
- mapa mentalna;
- elementy dramy;
- praca w grupach.

Komentarz do lekcji

Na tydzień przed rozpoczęciem zajęć nauczyciel zapowiada temat dotyczący zbrodni katyńskiej. Prosi dwie grupy ochotników o przygotowanie scenek. Rozdaje instrukcje:

Grupa I.

Przygotujcie krótkie scenki (nauczyciel zachęca do wykorzystania różnych technik dramy) ilustrujące następujące zagadnienia:

- warunki, w jakich NKWD przetrzymywało oficerów polskich (dzień powszedni i świąteczny w obozie dla jeńców);
- postawy polskich jeńców i nastroje panujące wśród nich (czy były uwarunkowane?).

Uczniowie wykorzystują informacje z tekstów źródłowych (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiały A [daty: 23–25 XII, 3–4 IV], B [daty: 11 XI, 20–25 XII], D [daty: 2–25 XI, 14 XII], E [data: 8 IV]); Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 12) oraz analizują materiał ikonograficzny [zdjęcia nr 78(263), 91(294)].

Grupa II.

Przygotujcie scenkę prezentującą konferencję prasową historyków i prokuratorów polskich, którzy zapoznają opinię publiczną z zawartością dokumentów, potwierdzających odpowiedzialność sowieckich władz państwowych za zbrodnię katyńską, przekazanych stronie polskiej w 1992 r.

Uwzględnijcie następujące zagadnienia:

- charakter przekazanych dokumentów (ściśle tajne, zawierające informacje o ważnym znaczeniu);
- grupy zawodowe i społeczne reprezentowane przez polskich jeńców w obozach NKWD;
- określenia stosowane przez władze sowieckie wobec polskich jeńców, zarzuty wysunięte pod ich adresem;
- uzasadnienie wniosku Ławrientija Berii, wyjaśnienie sensu zdania: „Wszyscy oni są zatwardziałymi i niepoprawnymi wrogami władzy sowieckiej”;
- znaczenie faktu, że skazani na śmierć oficerowie byli obywatelami II Rzeczypospolitej;
- czy nad oficerami odbył się sąd, czy zapadł wyrok, czy ofiary mogły skorzystać z prawa do obrony;
- liczbę osób, które miały być rozstrzelane na mocy tej uchwały;
- jakie funkcje pełniły osoby, których podpisy widnieją na wniosku Berii o rozstrzelanie Polaków: Józef Stalin, Wiaczesław Mołotow, Kliment Woroszyłow, Łazar Kaganowicz, Michaił Kalinin, a jaką funkcję sprawował Beria.

Uczniowie wykorzystują informacje z tekstów źródłowych (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 13, 14).

Przebieg lekcji

Wprowadzenie: metodą mapy mentalnej uczniowie zapisują skojarzenia z hasłem „Katyń”.

1. Nauczyciel wyjaśnia, że celem lekcji będzie ukazanie polityki władz sowieckich wobec elit społeczeństwa polskiego na przykładzie wymordowania jeńców polskich w Katyniu.
2. Nauczyciel
 - przedstawia kontekst historyczny wydarzeń (przypomina treść paktu Ribbentrop-Mołotow i sytuację Polski po agresji Niemiec oraz ZSRS, warunki okupacji niemieckiej i sowieckiej ze zwróceniem uwagi na cele i metody okupantów);
 - podkreśla fakt wzięcia do niewoli polskich żołnierzy i policjantów; wymienia sowieckie obozy jenieckie dla oficerów Wojska Polskiego i funkcjonariuszy mundurowych innych służb II RP;
 - prosi ucznia o wyszukanie i wskazanie na mapie miejscowości, w których znajdowały się sowieckie obozy dla polskich oficerów wziętych do niewoli przez Sowietów.
3. Wyznaczeni wcześniej uczniowie z grupy I odgrywają przygotowane scenki ilustrujące sytuację jeńców w obozach, a uczniowie z grupy II – przebieg konferencji prasowej (czas prezentacji ok. 15 min).
 - W komentarzu nauczyciel podkreśla, że jeńcy obozów reprezentowali elitę społeczną, która miała być – zgodnie z planem – zlikwidowana.
4. Projekcja fragmentu filmu Andrzeja Wajdy *Katyń* (sceny egzekucji, minutaż: 1.39.52–1.52.15); zamiennie można wykorzystać pokaz zdjęć z ekshumacji w 1943 r. wyeksponowanych za pomocą rzutnika multimedialnego [zdjęcia nr 63(232), 64(234), 65(236), 66(237), 68(241)]. Na tablicy nauczyciel zapisuje pytania: Co słyszysz?, Co czujesz? Co myślisz?

5. Po projekcji nauczyciel:
 - pyta uczniów o wrażenia i prosi o nazwanie własnymi słowami tego, co spotkało polskich oficerów wiosną 1940 r.; zapisuje na tablicy wszystkie propozycje; następuje krótka dyskusja ukierunkowana przez nauczyciela na pozostawienie pojęć o najodpowiedniejszym charakterze, np.: bezprawie, zbrodnia, mord, ludobójstwo;
 - wyjaśnia, że miejscami mordu na Polakach w ZSRS były – obok Katynia – Charków i Kalinin (Twer), a miejscami pochówku – Piatichatki i Miednoje (w tym celu może posłużyć się zdjęciami [zdjęcia nr 89(285), 96(304)]);
 - wspomina o Polakach zamordowanych w miejscach do dzisiaj nieznanach; wymienia jako przypuszczalne lokalizacje Kuropaty i Bykownię [zdjęcia nr 98(316), 97(315)];
6. Okoliczności i skutki ujawnienia zbrodni katyńskiej (problemy do pracy grupowej); uczniowie w grupach analizują otrzymany materiał źródłowy i wyciągają z niego wnioski zgodnie z podanymi instrukcjami; po upływie wyznaczonego czasu (ok. 15 min) sprawozdawcy grup przedstawią efekty pracy na forum klasy:
 - grupa I: propagandowe działania niemieckie – analiza komunikatu radia niemieckiego i plakatu niemieckiego (rozważane kwestie: okoliczności odkrycia przez Niemców grobów katyńskich oraz cele, dla których ujawnili mord katyński i nadali mu rozgłos) – Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 30; zdjęcie nr 62(229);
 - grupa II: stanowisko ZSRS – analiza komunikatu sowieckiego – Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 31;
 - grupa III: wykorzystanie „sprawy katyńskiej” przez Stalina do zerwania stosunków dyplomatycznych z Polską (pismo ministra spraw zagranicznych ZSRS Wiaczesława Mołotowa do ambasadora RP w Moskwie Tadeusza Romera – Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 35);
 - grupa IV: stanowisko aliantów zachodnich – kwestia dystansu wobec zbrodni katyńskiej (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 38);
 - grupa V: stanowisko polskie wyrażone w broszurce Delegatury Rządu na Kraj (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 37).

Wypowiedzi przedstawicieli grup.

7. Podsumowanie, wnioski – pod kierunkiem nauczyciela:
 - Nauczyciel inicjuje dyskusję na temat tragicznego piętna, jakim odcisnęła się polityka władz sowieckich na najnowszych dziejach Polski, oraz znaczenia kłamstwa katyńskiego i zmagania o prawdę o Katyniu dla zachowania polskiej tożsamości.

8. Praca domowa:

Napisz, jakie były przyczyny wydania przez Stalina decyzji o wymordowaniu oficerów polskich. Porównaj cele polityki Stalina i Hitlera wobec elit społeczeństwa polskiego.

SCENARIUSZ LEKCJI HISTORII DLA III KLASY SZKOŁY GIMNAZJALNEJ I SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

FAKTY HISTORYCZNE W FILMIE ANDRZEJA WAJDY *KATYŃ*

Podczas lekcji zostaną przedstawione losy polskiej inteligencji w czasie II wojny światowej na wybranych przykładach losów jednostkowych oraz najważniejsze wydarzenia związane ze zbrodnią katyńską. W tym celu można wykorzystać film Andrzeja Wajdy *Katyń* oraz materiały pomocnicze: teksty źródłowe, biogramy i słownik pojęć zawarte w części teki przeznaczonej dla uczniów. Ważnym elementem lekcji będzie samodzielna praca ucznia polegająca na odnajdywaniu faktów historycznych w filmie fabularnym.

Lekcja z filmem przewidziana jest do realizacji na jednej godzinie lekcyjnej, ale wymaga wcześniejszego obejrzenia filmu Andrzeja Wajdy *Katyń* podczas wspólnego wyjścia lub podczas szkolnej projekcji. Możliwe jest również wykorzystanie filmu i scenariusza w ramach zajęć np. kółka historycznego lub na lekcji w czasie zielonej szkoły. Film warto zaprezentować uczniom z okazji rocznicy 17 września lub mordu w Katyniu, łącząc lekcję historii z lekcją wychowawczą, języka polskiego czy wiedzy o społeczeństwie. Temat można też zrealizować w ciągu dwu godzin lekcyjnych, wykorzystując wybrane fragmenty filmu, odpowiednio skorelowane z wydarzeniami i osobami zamieszczonymi w karcie pracy.

Powiązanie z podstawą programową

IV etap edukacyjny – zakres podstawowy

- Ziemia polska pod dwiema okupacjami
- Sprawa polska w czasie II wojny światowej

IV etap edukacyjny – zakres rozszerzony

- Okupacja niemiecka i radziecka na ziemiach polskich

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń:

- zna tragiczne losy polskich elit – szczególnie wojskowych – pod okupacją sowiecką;
- rozumie mechanizm zbrodni stalinowskiej popełnionej na oficerach polskich w Katyniu;
- umie wskazać na mapie miejsca związane ze zbrodnią katyńską;
- rozumie pojęcia i terminy: mord katyński, Sonderaktion Krakau, kłamstwo katyńskie;
- wie, dlaczego po wojnie ukrywano prawdę o zbrodni katyńskiej;
- potrafi w filmowym przekazie artystycznym odróżnić fikcję od faktów i inspiracji historycznych;
- potrafi analizować i interpretować różne materiały źródłowe (dokumenty, materiały propagandowe i źródła ikonograficzne).

Metody

- praca pod kierunkiem (analiza filmu i materiałów źródłowych);
- dyskusja;
- elementy wykładu;
- praca w grupach.

Materiały i środki dydaktyczne

- film Andrzeja Wajdy *Katyń*;
- mapa nr 2;
- notka o Sonderaktion Krakau (Materiały dla ucznia, Słownik pojęć);
- biogramy: prof. Ignacego Chrzanowskiego, Bogdana Chrzanowskiego, gen. Mieczysława Smorawińskiego (Materiały dla nauczyciela, 2. lekcja), Jana Z. Robla (Materiały dla ucznia, Biogramy);
- zapiski Wacława Kruka (daty: 8 IV 1940–9 IV 1940) i Adama Solskiego (fragm. od 7 IV 1940 r.), (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiał C, B);
- teksty źródłowe (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 16);
- karty pracy ucznia.

Przebieg lekcji

1. Przygotowanie do lekcji

Przed projekcją filmu nauczyciel dzieli uczniów na dwie grupy, rozdaje uczniom przygotowane karty prac (grupa I – cz. 1. Wydarzenia, grupa II – cz. 2. Losy ludzi) i prosi ich o zanalizowanie filmu pod kątem prezentacji wydarzeń historycznych oraz losów występujących w nim postaci. Objasnia, na co uczniowie powinni zwrócić szczególną uwagę podczas oglądania filmu i jak mają wypełnić kartę pracy (środkowa rubryka).

2. Wprowadzenie

Po obejrzeniu filmu nauczyciel wyjaśnia uczniom, czego będą dotyczyć zajęcia. Podkreśla znaczenie zbrodni katyńskiej, podaje podstawowe informacje dotyczące jej genezy i przebiegu oraz informacje dotyczące filmu, reżysera oraz scenariusza.

3. Rozwinięcie

Nauczyciel rozdaje uczniom materiały pomocnicze i źródłowe – grupie I (podane w 1. części karty pracy) i grupie II (podane w 2. części karty pracy). Następnie prosi uczniów o zapoznanie się z rozdany materiałem i wypełnienie trzeciej rubryki w karcie pracy ucznia. Nauczyciel przeznacza ok. 10 min na wykonanie tego zadania.

Następnie nauczyciel prosi uczniów, by porównali sposoby przedstawiania wydarzeń i losy ludzi w filmie i materiałach źródłowych. Grupa I zestawia wydarzenia zaprezentowane w filmie i opisane w dokumentach. Grupa II prezentuje losy wybranych bohaterów filmu i postaci historycznych, które mogły posłużyć za pierwowzór filmowych bohaterów.

4. Podsumowanie

Dyskusja na temat:

- Czy wizja artystyczna scenarzysty i reżysera dobrze przedstawia losy polskiej inteligencji i dramat zbrodni?
- Czy film zgodny jest z faktami historycznymi? Jakie są różnice?

Nauczyciel podaje przy tym konieczne informacje dotyczące skali mordu katyńskiego i deportacji Polaków.

Na koniec pyta uczniów:

- czy rozumieją pojęcie „kłamstwa katyńskiego”;
- dlaczego zakłamywano prawdę o zbrodni;
- jak kłamstwo katyńskie jest przedstawione przez Andrzeja Wajdę w filmie *Katyń*.

Dla wyjaśnienia problemu nauczyciel może przytoczyć fragment jednego ze źródeł, np. instrukcję cenzora z 1975 r. (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 57).

KARTA PRACY UCZNIĄ

Cz. 1. Wydarzenia

Wydarzenia w filmie	Opisz wydarzenia przedstawione w filmie	Opisz wydarzenia na podstawie literatury i źródeł zawartych w materiałach pomocniczych
Aresztowanie profesorów		Pojęcie: Sonderaktion Krakau (Materiały dla ucznia, Słownik pojęć)
Pobyt w obozie dla internowanych w Kozielsku		Fragmenty zapisków Wacława Kruka (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiał E)
Zbrodnie na oficerach		<p>Fragmenty zeznań Mitrofana Syromiatnikowa (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 16)</p> <p>Zapiski Adama Solskiego – od 7 IV 1940 r. (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiał C)</p>

Cz. 2. Losy osób

Bohaterowie filmu/ aktorzy	Ich losy przedstawione w filmie	Historyczne pierwowzory bohaterów filmu
Andrzej – rotmistrz 8. pułku ułanów, syn profesora (Artur Żmijewski)		Biogram Bogdana Chrzanowskiego (pod Kartami pracy ucznia) Fragment (od 7 IV 1940 r.) zapisków Adama Solskiego (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiał C) Fragment (z 9 IV 1940 r.) zapisków Waclawa Kruka (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiał E)
Jan, ojciec Andrzeja, profesor (Władysław Kowalski)		Biogram Ignacego Chrzanowskiego (pod Kartami pracy ucznia)
Generał (Jan Englert)		Biogram gen. Mieczysława Smorawińskiego (pod Kartami pracy ucznia)
Profesor chemii UJ (Krzysztof Globisz)		Biogram Jana Z. Robla (Materiały dla ucznia, Biogramy)

BOGDAN CHRZANOWSKI (1900–1940) – syn Ignacego, historyka literatury polskiej, ofiara zbrodni katyńskiej. Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej. Ukończył studia i doktoryzował się na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, a następnie uczył w gimnazjum w Ostrowie Wielkopolskim. We wrześniu 1939 r. dostał się do niewoli sowieckiej jako porucznik rezerwy. Internowany w obozie kozielskim, został rozstrzelany w Katyniu. Zginął trzy miesiące po ojcu Ignacym, zmarłym w niemieckim obozie Sachsenhausen.

IGNACY CHRZANOWSKI (1866–1940) – historyk literatury polskiej, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, ofiara Sonderaktion Krakau. W okresie międzywojennym wydał fundamentalną pracę o charakterze syntetycznym *Historia literatury niepodległej Polski*, obejmującą okres staropolski, przez dziesięciolecia jeden z ważniejszych podręczników akademickich. Aresztowany przez Niemców 6 listopada 1939 r. podczas Sonderaktion Krakau, został wraz z 172 naukowcami przewieziony do Wrocławia, a potem do obozu Sachsenhausen, gdzie zmarł na zapalenie płuc.

MIECZYŚLAW SMORAWIŃSKI (1893–1940) – od 1928 r. najmłodszy generał brygady w Wojsku Polskim, ofiara zbrodni katyńskiej. Podczas I wojny światowej walczył w Legionach Polskich, dowodził różnymi formacjami w wojnie polsko-bolszewickiej. W okresie międzywojennym pełnił m.in. funkcję dowódcy 6. Dywizji Piechoty w Krakowie i – do września 1939 r. – dowódcy Okręgu Korpusu nr II w Lublinie. Wzięty do sowieckiej niewoli 20 września 1939 r., został uwięziony w obozie w Kozielsku i zamordowany w Katyniu w kwietniu 1940 r.

SCENARIUSZ LEKCJI HISTORII ORAZ WIEDZY O SPOŁECZEŃSTWIE DLA UCZNIÓW SZKÓŁ GIMNAZJALNYCH I SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

CZYM JEST ZBRODNIA KATYŃSKA?

Czas: dwie godziny lekcyjne (wariant krótszy – na jedną godzinę lekcyjną, jeśli nauczyciel rozda wcześniej uczniom materiały źródłowe wraz z zadaniami do wykonania w domu [punkt 3], a na lekcji nastąpi prezentacja wyników pracy [punkt 4]).

Powiązanie z podstawą programową:

Historia:

III etap edukacyjny – zakres podstawowy

- Ziemie polskie pod dwiema okupacjami
- Sprawa polska w czasie II wojny światowej

IV etap edukacyjny – zakres rozszerzony

- Okupacja niemiecka i radziecka na ziemiach polskich

Wiedza o społeczeństwie:

IV etap edukacyjny

- Konflikty międzynarodowe

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń:

- zna i rozumie przesłanki kwalifikacji zbrodni katyńskiej jako ludobójstwa;
- zna losy oficerów, którzy dostali się do niewoli sowieckiej: przebieg zbrodni na jeńcach polskich z obozów w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie, popełnionej w Katyniu, Charkowie i Kalininie (Twerze);
- zna przyczyny rozstrzelania oficerów;
- rozumie pojęcia i terminy: zbrodnia wojenna, zbrodnia przeciw ludzkości, zbrodnia ludobójstwa, zasada nieprzedawniania się odpowiedzialności za zbrodnie przeciwko ludzkości, zbrodnia katyńska, Międzynarodowe Stowarzyszenie „Memoriał”;
- umie podać przykłady narodów i grup, które padły ofiarą masowych zbrodni;
- umie interpretować najważniejsze źródła dokumentowe.

Materiały i środki dydaktyczne

- teksty źródłowe (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 13, 14, 15, 16, 17, 21, 24, 48, 52, 60);
- biogramy: Bogdan Chrzanowski, Mieczysław Smorawiński (Materiały dla nauczyciela, 2. lekcja), Janina Lewandowska (Materiały dla ucznia, Biogramy);
- zdjęcia – nr 102 (327) oraz zdjęcia ofiar (Ofiary – Katyń, Ofiary – Charków, Ofiary – Kalinin).

Metody i formy pracy

- praca pod kierunkiem (analiza materiałów źródłowych);
- dyskusja;
- elementy wykładu;
- praca w grupach.

Przebieg lekcji

1. Wprowadzenie: uczniowie czytają (indywidualnie lub w grupie) fragment „Oświadczenia Zarządu Międzynarodowego Stowarzyszenia »Memoriał« o śledztwie w sprawie zbrodni katyńskiej w Rosji”. Nauczyciel wcześniej krótko objaśnia, czym jest Międzynarodowe Stowarzyszenie »Memoriał” (zob. Materiały dla ucznia, Słowniczek pojęć):

„11 marca 2005 r., w wystąpieniu podczas specjalnej konferencji prasowej, naczelny prokurator wojskowy Rosji Aleksander Sawienkow poinformował o umorzeniu śledztwa w sprawie zbrodni katyńskiej, powołując się na »brak faktu zbrodni ludobójstwa« i śmierć osób uznanych za winne w sprawie.

Uważamy, że umorzenie śledztwa jest niedopuszczalne.

[...] Zamknięcie śledztwa bez kwalifikacji prawnej wygląda na próbę odmowy ponoszenia jakiegokolwiek odpowiedzialności za przestępstwo”.

Nauczyciel wyjaśnia uczniom, że zbrodnia katyńska nie została do dzisiaj rozliczona.

2. Następnie nauczyciel informuje, że celem lekcji będzie analiza charakteru zbrodni katyńskiej pod kątem jej kwalifikacji prawnej. W bardzo krótkim wykładzie przedstawia kontekst historyczny wydarzeń poprzedzających samą zbrodnię katyńską.

3. Nauczyciel dzieli klasę na 4 grupy i rozdaje instrukcje:

- Grupa I: zadaniem grupy będzie przedstawienie zbiorowego profilu ofiar zbrodni katyńskiej; uczniowie wykorzystują informacje z tekstu źródłowego (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 13), biogramy: Bogdana Chrzanowskiego, Mieczysława Smorawińskiego (Materiały dla nauczyciela, 2. lekcja), Janiny Lewandowskiej (Materiały dla ucznia, Biogramy), karty – wybrane zdjęcia ofiar (Ofiary – Katyń, Ofiary – Charków, Ofiary – Kalinin).

Pytania pomocnicze:

- Jakie grupy zawodowe i społeczne reprezentowali polscy jeńcy w obozach NKWD?
- Jak władze sowieckie określały polskich jeńców? Jakie zarzuty wysunięto pod ich adresem? Jakie były konsekwencje związane z tymi zarzutami?

- Grupa II: zadaniem grupy będzie przedstawienie motywów podjęcia decyzji o wymordowaniu polskich jeńców w 1940 r.; uczniowie wykorzystują informacje z tekstu źródłowego (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 14) oraz biogramy Józefa Stalina, Ławrientija Berii, Wiaczesława Mołotowa, Klimenta Woroszyłowa, Łazara Kaganowicza, Michaiła Kalinina (Materiały dla ucznia, Biogramy).

Pytania pomocnicze:

- Jak uzasadniał swój wniosek Beria? (Wyjaśnij własnymi słowami sens zdania: „Wszyscy oni są zatwardziały i niepoprawnymi wrogami władzy sowieckiej”).
- Jakie znaczenie dla skazania oficerów na śmierć miał fakt, że byli oni Polakami?
- Czy nad oficerami odbył się sąd, czy zapadł wyrok, czy ofiary mogły skorzystać z prawa do obrony?
- Ile osób miało być rozstrzelanych na mocy tej uchwały?
- Jakie funkcje pełniły osoby, których podpisy widnieją na wniosku Berii o rozstrzelanie Polaków: Stalin, Mołotow, Woroszyłow, Kaganowicz, Kalinin, a jaką funkcję sprawował Beria?

- Grupa III: zadaniem grupy będzie przedstawienie sposobu realizacji decyzji o wymordowaniu polskich jeńców; uczniowie wykorzystują informacje z tekstów źródłowych (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 16, 17, 21, 52).

Pytania pomocnicze:

- Kto dokonał mordu na polskich jeńcach? Wymień instytucję odpowiedzialną za tę zbrodnię.
- Jak wyglądał ostatni szlak oficerów polskich? Wymień miejsca kaźni i pochówku.
- Na czym polegała sowiecka metoda zabijania polskich oficerów?

- Grupa IV: zadaniem grupy będzie przedstawienie losu rodzin zamordowanych oficerów; uczniowie wykorzystują informacje z tekstów źródłowych [Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 15, 24 i zdjęcie nr 102 (327) oraz wiedzę pozaźródłową].

Pytania pomocnicze:

- Co oznacza pojęcie „deportacja”?
- Kto miał podlegać deportacji nakazanej w dyrektywie Berii?
- Jaki związek dostrzegasz między deportacją członków rodzin jeńców wojennych a decyzją o skazaniu na śmierć oficerów polskich?
- Co wiadomo Ci – na podstawie innych źródeł wiedzy – o warunkach życia Polaków deportowanych do Kazachstanu?

4. Uczniowie pod kierunkiem nauczyciela analizują dokumenty. Po zakończeniu pracy w grupach przedstawiają rezultaty pracy na forum klasy.
Nauczyciel podkreśla, podsumowując wypowiedzi uczniów, planowość i celowość zbrodni katyńskiej: likwidacja przedstawicieli elity konkretnego narodu oraz represje wobec pozostałej części narodu (np. deportacje, w tym przede wszystkim rodzin zamordowanych jeńców). Następnie prosi uczniów o zgłaszanie propozycji pojęć definiujących taki rodzaj zbrodni.
5. Nauczyciel podaje definicję ludobójstwa zawartą w konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych z 1948 r. oraz pojęcia zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. Zadaniem uczniów będzie wskazanie pojęcia odpowiadającego zbrodni katyńskiej.
6. Na tej podstawie uczniowie próbują ostatecznie ustalić, jakie cechy/elementy mordu katyńskiego mogą świadczyć o zbrodni ludobójstwa. W tym celu mogą posłużyć się fragmentami orzeczenia komisji ekspertów rosyjskich z 1993 r. (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 60)
7. Podsumowanie, wnioski – pod kierunkiem nauczyciela:
Nauczyciel prosi uczniów o podanie przykładów ludobójstwa we współczesnym świecie oraz inicjuje dyskusję na temat konsekwencji nierozliczania niektórych zbrodni masowego mordu oraz zasady nieprzedawnienia odpowiedzialności za zbrodnie ludobójstwa.
8. Praca domowa:
Do wyboru:
 1. Odnosząc się do zbrodni katyńskiej, odpowiedz na pytanie: po co nam pamięć narodowa? (Możesz posłużyć się fragmentem wiersza Zbigniewa Herberta *Pan Cogito o potrzebie ścisłości*).
[...]
jesteśmy mimo wszystko
stróżami naszych braci
niewiedza o zaginionych
podważa realność świata
[...]
musimy zatem wiedzieć
policzyć dokładnie
zawołać po imieniu
opatrzyć na drogę
 2. Napisz, jakie zagrożenia niosą różne przejawy obojętności polityków oraz opinii światowej wobec zbrodni ludobójstwa.

SCENARIUSZ LEKCJI JĘZYKA POLSKIEGO DLA UCZNIÓW SZKÓŁ PONADGIMNAZJALNYCH

JAK MÓWIĆ O KATYNIU – LIRYKA POŚREDNIA CZY LIRYKA WYZNANIA? WYBÓR Z POEZJI KATYŃSKIEJ

Cele lekcji

Uczeń:

- zna najważniejsze fakty dotyczące zbrodni katyńskiej;
- dokonuje analizy i interpretacji tekstu poetyckiego;
- zna i stosuje w interpretacji dzieła sztuki pojęcia: alegoria i symbol;
- potrafi ocenić zło, okrucieństwo, niesprawiedliwość i kłamstwo;
- przekonująco uzasadnia swoje zdanie w dyskusji.

Podstawa programowa do liceum

Analiza i interpretacja tekstów wierszy

Materiały i środki dydaktyczne

- mapa historyczna;
- teksty wierszy: *Katyń* Feliksa Konarskiego oraz *Wstyd* Piero Onfianiego (Materiały dla ucznia, Fragmenty literackie);
- karta pracy;
- film Andrzeja Wajdy *Katyń*;
- rzutnik multimedialny;
- komputer.

Metody i formy pracy

- referat;
- notatka w formie tabeli;
- pokaz filmu;
- ekspozycja multimedialna;
- burza mózgów;
- dyskusja.

Przebieg zajęć

1. Krótki referat ucznia o wydarzeniach w Katyniu, w czasie którego uczniowie zapisują najważniejsze fakty: kto, gdzie, kiedy? Usytuowanie Katynia na mapie Europy.
2. Nauczyciel lub któryś z uczniów czyta wiersz Feliksa Konarskiego *Katyń*, następnie nauczyciel prosi, aby uczniowie opisali alegoryczne obrazowanie w wierszu. Uczniowie pracują z kartą pracy – uzupełniają tabelkę, ćw. 1.
3. Opisane przez uczniów alegorie obrazują abstrakcyjne treści moralistyczne – wolność, prawdę, sprawiedliwość. Każda z tych alegorycznych postaci ma cechy żołnierza – ofiary z Katynia. Można tutaj odnieść się do kontekstu historycznego i porozmawiać o szczegółach zbrodni – zakneblowane usta, ręce związane na plecach kolczastym drutem itp. Można obejrzeć fragment filmu Andrzeja Wajdy *Katyń* (egzekucja).
4. Uczniowie oglądają i porównują dwa dzieła sztuki o treści alegorycznej, które wcześniej przygotowuje dla nich nauczyciel:
Eugène Delacroix, *Wolność wiodąca lud na barykady*
Tadeusz Kantor, *Wrzesień 1939*
Uwaga: Obrazy najlepiej wyeksponować za pomocą rzutnika multimedialnego.
5. Nauczyciel rozmawia z uczniami o tych alegorycznych przedstawieniach, zwracając uwagę na to, że collage Kantora ma raczej charakter symbolu. W trakcie wspólnej rozmowy – burzy mózgów – uczniowie podają propozycje jego interpretacji (np. symbol ofiary polskiego żołnierza we wrześniu 1939 – korelacja

z 1. zwrotką wiersza *Katyń*; odniesienie do ofiary Chrystusa – ukrzyżowanie Prawdy; śmierć Ojczyzny – strużka krwi wzdłuż granicy podziału Rzeczypospolitej 17 września itp.)

6. Nauczyciel lub któryś z uczniów czyta wiersz Piero Onfianiego *Wstyd*. Uczniowie charakteryzują środki stylistyczne użyte w wierszu: apostrofę, wyolbrzymienie; zwracają uwagę na bezpośrednie wyznanie podmiotu lirycznego.

7. Nauczyciel inicjuje dyskusję na temat:

Która wypowiedź liryczna bardziej mnie porusza – posługująca się alegorią czy wyznaniem bezpośrednim?

Należy przyjąć różne odpowiedzi (np. również odpowiedź, że żadna z wypowiedzi nie porusza ucznia), ale prosić o uzasadnienie. Dyskusja może zmierzać w kierunku rozważań o indywidualnym oddziaływaniu poezji albo nawet jej aktualności jako nośnika wzruszeń i przeżyć dla współczesnego odbiorcy.

Podsumowanie lekcji:

- Wyciągnięcie wniosku o bardzo indywidualnym oddziaływaniu poezji oraz o jej specyficznej roli – głosu sumienia, zwłaszcza w czasach zakłamania i fałszu.
- Polecenie, aby uczniowie skorzystali ze słownika terminów literackich i utrwalili terminy symbol i alegoria lub (do wyboru) nauczyli się kilku zwrotek wiersza *Katyń* na pamięć (co najmniej 5).

KARTA PRACY UCZNIĄ

Ćwiczenie 1

Wykonaj ćwiczenie, wykorzystując wiersze: *Katyń* Feliksa Konarskiego oraz *Wstyd* Piero Onfianiego (Materiały dla ucznia, Fragmenty literackie).

Pojęcie	Opis alegorii
1.	
2.	
3.	
Wnioski:	

Alegoria – pojedynczy motyw lub rozwinięty zespół motywów w utworze literackim lub dziele plastycznym, który poza znaczeniem dosłownym bezpośrednio przedstawionym ma jeszcze inne, ukryte i domyślne. Wyrażna jest szczególna predyspozycja alegorii do przedstawiania w zmysłowej formie pojęć abstrakcyjnych, zazwyczaj za pomocą ujęć personifikujących.

Symbol – pojedynczy motyw lub zespół motywów występujący w dziele, który jest znakiem treści głęboko ukrytych i niejasnych, mający za zadanie kierować ku nim myśl czytelnika. Znamioną właściwością symbolu jest chwiejność i niepewność znaczenia, które należy mu przypisywać: w związku z tym jest on nieprzetłumaczalny.

Michał Głowiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław 1988

ĆWICZENIA

A. PROPOZYCJA TEMATÓW DO ANALIZY MATERIAŁU ŹRÓDŁOWEGO DOTYCZĄCEGO ZAGADNIENIA ZBRODNI KATYŃSKIEJ (MOGĄ ZNALEŹĆ ZASTOSOWANIE W SAMODZIELNEJ PRACY UCZNIĄ LUB PRACY ZESPOŁOWEJ)

Temat 1. Dlaczego jeńcy polscy znaleźli się w rękach sowieckich?

Przeczytaj teksty źródłowe (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr: 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 64) i przeanalizuj źródła ikonograficzne [zdjęcia nr 4(10), 6(14), 12(25)] oraz wykonaj polecenia:

- określ rodzaj każdego z tych źródeł;
- przedstaw plany Niemiec i ZSRS dotyczące Polski;
- na podstawie wiedzy pozaźródłowej wyjaśnij, jak doszło do zajęcia wschodnich ziem II Rzeczypospolitej przez ZSRS;
- wyjaśnij, jak ZSRS uzasadniał agresję Armii Czerwonej;
- odpowiedz, dlaczego część oddziałów polskich dała się rozbroić bez walki;
- podaj, w czyje ręce trafili jeńcy polscy pojmاني przez Armię Czerwoną; czy było to zgodne z normami prawa międzynarodowego dotyczącego statusu jeńców wojennych?
- na podstawie odpowiedniego dokumentu/fragmentu opracowania wymień sowieckie obozy jenieckie dla oficerów Wojska Polskiego i funkcjonariuszy innych służb mundurowych II Rzeczypospolitej.

Temat 2. Kozielsk, Starobielsk, Ostaszków w pamiętnikach i wspomnieniach.

Zapoznaj się z fragmentami pamiętników znalezionych w Katyniu (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, materiały A, B, C, D, E), dokumentów (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 12) oraz kart (zdjęcia: Ofiary – Katyń, Ofiary – Charków, Ofiary – Kalinin) i wykonaj polecenia:

- ustal, jaki to rodzaj źródła;
- określ, kim są i w jakiej sytuacji znaleźli się autorzy pamiętników;
- powiedz, jakie zawody i grupy społeczne reprezentowali uwięzieni w obozie w Kozielsku; odszukaj notki biograficzne kilku wybranych oficerów w innych źródłach (wykorzystując literaturę przedmiotu oraz internet);
- odczytaj z encyklopedii definicję pojęcia „elita”; wyjaśnij, jakie czynniki decydują o przynależności do tej grupy społecznej i jaką funkcję pełni elita w narodzie; odpowiedz, czy wśród ofiar zbrodni katyńskiej odnajdujemy jej przedstawicieli (wykorzystaj podane w poleceniu karty);
- opisz warunki panujące w obozie: elementy życia codziennego i świątecznego;
- odpowiedz, jakie problemy i zagrożenia autorzy pamiętników uznają za największe; przygotuj odpowiedź według poniższego schematu:
Problem – np. uczucia lęku i obawy:
– lęk – przed przyszłością, głodem, poniewierką, o rodzinę, o losy Ojczyzny
..... [miejsce na zapis ucznia]
Podstawa źródłowa [uczeń wymienia wybrane teksty z Materiałów dla ucznia]
Cytat potwierdzający tezę:
itd.
- Napisz, co pomagało oficerom przetrwać trudne sytuacje, w jaki sposób radzili sobie z problemami; czy możesz wskazać cechy charakteru polskich oficerów, które pomogły im przeżyć te ciężkie chwile?
- Zastanów się, jaką postawę przyjąłbyś, gdybyś znalazł się w obozie.

Temat 3. Likwidacja obozów.

Przeczytaj i przeanalizuj dokumenty (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 1, 13, 14, 64) oraz wykonaj polecenia:

- wymień grupy zawodowe, które zostały wymienione wśród polskich jeńców;

- przypomnij, jak byli określani przez władze sowieckie polscy jeńcy;
- przedstaw zarzuty wysuwane przez stronę sowiecką pod adresem jeńców;
- wyjaśnij własnymi słowami, jak rozumiesz sformułowanie: „Wszyscy oni są zatwardziały i niepoprawnymi wrogami władzy sowieckiej”;
- podaj, jak uzasadniał swój wniosek Ławrientij Beria;
- zastanów się, jakie były prawdziwe powody, dla których wymordowano polskich oficerów;
- wyjaśnij, czy w kontekście prawa międzynarodowego takie postępowanie było dopuszczalne;
- ustal, kto dokonał mordu na polskich jeńcach, wymień organy władzy i instytucje odpowiedzialne za sprawstwo mordu katyńskiego;
- przypomnij, jakie pełnili funkcje: Józef Stalin, Wiaczesław Mołotow, Kliment Woroszyłow, Łazar Kaganowicz, Michaił Kalinin i Beria;
- wymień na podstawie tych dokumentów motywy, którymi kierowali się Stalin i jego współpracownicy, podejmując decyzje w sprawie polskich jeńców wojennych;
- odpowiedz, czy zastosowano procedurę sądową; podaj, jaki zapadł wyrok; wyjaśnij, czy oskarżeni mogli się bronić; przypomnij, co na temat statusu jeńców wojennych mówiły konwencje genewska i haska; oceń, jak decyzja z 5 marca 1940 r. ma się do zasady praworządności;
- podaj liczbę osób, które na mocy tej uchwały miały być rozstrzelane.

Temat 4. Organizacja mordu

Zapoznaj się z fragmentami zapisków Adama Solskiego (Materiały dla ucznia, Świadczenia ofiar, C, pod datą 9 IV), wspomnień Swianiewicza, Czapskiego, Mackiewicza i Goetla oraz zeznań funkcjonariuszy NKWD (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 16, 17, 21, 22, 40, 41); zestaw je ze sobą i wyszukaj informacje na temat organizacji mordu, posilując się poniższymi poleceniami:

- przedstaw argumenty, których używali Sowieci, wywołując oficerów na miejsce straceń; czemu miały one służyć?
- wymień daty wywózki – likwidacji obozów jenieckich;
- opisz ostatni szlak oficerów polskich; wymień miejsca kaźni i pochówku;
- wyjaśnij, na czym polegała sowiecka metoda zabijania polskich oficerów;
- wyobraź sobie, że jesteś jeńcem obozu w Kozielsku – co powiedziałbyś koledze, który znalazł się w grupie przewidzianej do wyjazdu (metoda „tunelu myśli”);
- dopasuj (połącz) miejsca zbrodni i pochówku do lokalizacji obozu, a następnie zaznacz te miejsca na mapie, podkreślając odpowiednie nazwy miejscowości.

Uzupełnij tabelkę, wpisując nazwy miejscowości spośród podanych poniżej: Kalinin (obecnie: Twer), Charków, Miednoje, Katyń, Piatichatki na przedmieściu Charkowa.

Obóz	Miejsce mordu	Miejsce pochówku
Kozielsk		
Starobielsk		
Ostaszków		

Temat 5. Ujawnienie zbrodni i badanie tzw. sprawy katyńskiej – sowieckie fałszerstwo.

I. Przeanalizuj podane poniżej źródła i wykonaj polecenia:

1. Niemiecki komunikat radiowy o odkryciu grobów Polaków w Katyniu (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 30).
 - określ, jaki to rodzaj źródła;
 - ustal, kiedy Niemcy ujawnili odkrycie grobów katyńskich i jak doszło do odkrycia;
 - wskaż, kogo w komunikacie obciążono odpowiedzialnością za zbrodnię, jakie przemawiały za tym dowody.

2. Propagandowy plakat niemiecki dotyczący mordu katyńskiego [zdjęcie nr 62(229)].
 - wyjaśnij, kogo przedstawiają postaci na nim umieszczone i do jakich wydarzeń nawiązuje; na czyje zamówienie mógł powstać;
 - wyjaśnij, jakimi środkami posłużył się autor i jaki cel chciał osiągnąć;
 - zastanów się, do kogo plakat był adresowany.
- II. Na podstawie dokumentów Rządu RP na Uchodźstwie, broszury wydanej przez Delegaturę Rządu na Kraj (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 34, 36, 37) i dywersyjnego wydania „Gońca Krakowskiego” [zdjęcie nr 70(254)] wykonaj polecenia:
 - wyjaśnij, jaką postawę przyjął rząd polski w sprawie mordu katyńskiego;
 - zastanów się, w jaki sposób postanowił przeciwdziałać propagandzie niemieckiej;
 - w czasie II wojny światowej odpowiednie komórki Polskiego Państwa Podziemnego przygotowywały fałszywe wydania gadzinówek; uzasadnij, że zamieszczony na zdjęciu nr 70(254) fragment „Gońca Krakowskiego” jest przykładem takiej fałszywki; wyjaśnij, czemu ten zabieg miał służyć [uwaga dla nauczyciela: dotyczy fragmentu, w którym wśród ofiar Katynia znajdują się słynni Polacy zamordowani przez Niemców].
- III. Przeanalizuj materiał ikonograficzny [zdjęcia nr 17(31), 15, 64(234), 65(236)] i wykonaj polecenia:
 - wskaż dowody rzeczowe potwierdzające, że na zdjęciach widoczne są zwłoki oficerów polskich;
 - wyobraź sobie, że jesteś korespondentem wojennym, i napisz krótką relację z pobytu w Katyniu podczas ekshumacji zwłok oficerów polskich wiosną 1943 r.
- IV. Przeanalizuj podane fragmenty tekstów źródłowych opisujących poszukiwania jeńców polskich przez rząd polski (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 25, 26, 27), fragmenty oficjalnych odpowiedzi sowieckich na niemieckie doniesienia oraz odpowiedzi na pytania strony polskiej o los jeńców i ustosunkowanie się do niemieckich rewelacji (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 31, 35), a następnie wykonaj polecenia:
 - zrelacjonuj, w jaki sposób rząd sowiecki tłumaczył sprawę zaginięcia polskich jeńców z obozów w Kozelsku, Starobielsku i Ostaszkowie od momentu wszczęcia poszukiwań oficerów polskich przez rząd polski do ogłoszenia niemieckiego komunikatu o odkryciu grobów w Katyniu; jakie wnioski wyciągasz na podstawie tych tłumaczeń?
 - podaj, jakie było stanowisko ZSRS w kwestii komunikatu niemieckiego;
 - z oświadczenia rządu polskiego wynika, że w nocy sowieckiej znalazło się wiele kłamstw – wskaż kwestie, których one dotyczyły.
- V. Zapoznaj się z dokumentami i porównaj ze sobą sprawozdania: międzynarodowej komisji lekarskiej i tzw. komisji Burdenki (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 39, 45), wypełniając polecenie:
 - wskaż przykłady zakłamywania i manipulacji dowodami na użytek tezy sowieckiej o niemieckim sprawstwie mordu.
- VI. Porównaj powyżej analizowane dokumenty i wykonaj polecenia:
 - oceń postawę władz sowieckich w sprawie odpowiedzialności za mord katyński;
 - podaj, jaką decyzję podjęły władze sowieckie w związku z postawą rządu polskiego w sprawie Katynia;
 - znając prawdę o Katyniu, przedstaw rzeczywiste przyczyny zerwania przez władze sowieckie stosunków dyplomatycznych z rządem polskim (wiedza pozarzędłowa);
 - oceń postawę rządu sowieckiego w czasie wojny i po wojnie w sprawie odpowiedzialności za mord katyński; odpowiadając na to pytanie, posiłkuj się dokumentacją z archiwów ZSRS przekazaną stronie polskiej po rozpadzie ZSRS (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 52, 55, 59);
 - zaprojektuj list do Stalina, w którym oczekujesz wyjaśnienia/odniesienia się do sprawy zbrodni katyńskiej (treść listu powinna uwzględniać historyczną perspektywę np.: byłego jeńca obozów, członka rodziny ofiar, świadka zbrodni).
- VII. Zapoznaj się z fragmentami prasy z okresu II wojny światowej poświęconymi zbrodni katyńskiej. Przeanalizuj ich treść, a następnie każdemu fragmentowi przyporządkuj tytuł czasopisma, z którego pochodzi, oraz jego wydawcę. Odpowiedzi wybierz spośród poniżej podanych:

1. „Stoimy nad grobem jedenastu tysięcy pomordowanych naszych braci, oficerów i żołnierzy Wojsk Polskich. [...] Nieubłagany wróg nasz, Niemiec, chce zniszczyć cały nasz naród dlatego, że zagarnąć chce ziemię, na których od wieków żyjemy my, Polacy. Dlatego niszczą i mordują Niemcy naszych braci w Polsce, tępią, rozstrzelują i wieszają inteligencję polską, wypędzają chłopów z ich ziemi polskich. [...] Krew braci naszych przelana w tym lesie woła o pomstę”.
2. „My wiedzieliśmy dokładnie, o kogo się upominamy, bo zresztą upominaliśmy się na podstawie oficjalnych cyfr rosyjskich. Gdyby nie straszliwe odkrycie smoleńskiej nekropolii, odpowiedź brzmiałaby po dawnemu, że wszyscy jeńcy polscy, co do jednego zostali zwolnieni”.
3. „Na zaproszenie wojskowych władz niemieckich udała się na miejsce straszliwej kaźni bolszewickiej delegacja polska, składająca się z przedstawicieli świata literackiego, dziennikarskiego, społecznego oraz świata pracy z Ferdynandem Goetlem, znanym pisarzem i członkiem Pol[skiej] Akad[emii] Literatury na czele. Masowy grób setek i tysięcy niewinnie i w bestialski sposób pomordowanych ofiar, których zwłoki rzucone w nieładzie leżały w rozmaitych pozycjach, niejednokrotnie ze skrępowanymi rękoma, pod nimi zaś dalsze warstwy trupów – widok ten wywarł na członkach polskiej delegacji wstrząsające wrażenie. Można sobie wyobrazić, jaką straszną i bolesną tragedię musieli przeżyć ci nieszczęśliwi ludzie, z dala od swych najbliższych, z dala od kraju rodzinnego, rzuceni na pastwę losu, na poniewierkę, by wreszcie po kilkumiesięcznym pobycie w niewoli sowieckiej pójść na zagładę, z rąk krwawych siepaczy moskiewskich”.

- I. „Goniec Krakowski”, nr 89, 16 IV 1943;
- II. „Zwycięzimy”, nr 13, luty 1944, Zygmunt Berling (dowódca 1 Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki Ludowego Wojska Polskiego) nad mogiłą „ofiar zbrodni niemieckiej”;
- III. „Wiadomości Polskie”, nr 18, 2 V 1943, Zygmunt Nowakowski, *Castrum doloris*.

- A. Polskojęzyczna gazeta wydawana przez Niemców;
- B. Gazeta polska wydawana w Londynie;
- C. Gazeta I Korpusu Polskich Sił Zbrojnych w ZSRS wydawana przez komunistów.

Klucz:

- 1, II, C
- 2, III, B
- 3, I, A

Temat 6. Fałszowanie prawdy w PRL i walka o prawdę.

- I. Na podstawie podanych materiałów zastanów się, jaka była polityka władz PRL wobec Katynia (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58; biogram ks. Niedzielaka (Materiały dla ucznia, Biogramy); Walka o prawdę [zdjęcia nr 73(259), 74(262)]:
 - wypisz okoliczności, w których były potrzebne dane osób pomordowanych [uwaga dla nauczyciela – w aktach cywilnych w miejsce daty zgonu i jego przyczyny pisano: zaginiony na wojnie];
 - na podstawie dokumentu – odpisu wierzitelnego aktu zgonu gen. Mieczysława Smorawińskiego [zdjęcie nr 21(86)], wyjaśnij, jaką zasadę przyjęły władze komunistyczne przy wskazywaniu przyczyny zgonu ofiar Katynia;
 - zaprojektuj tekst i formę ulotki ujawniającej prawdę o Katyniu, która będzie rozrzucona/rozklejana na ulicach polskich miast;
 - wyjaśnij znaczenie daty w kontekście mordu katyńskiego [uwaga dla nauczyciela – zapis cenzury, tablice epitafijne umieszczane w kościołach, np. pw. św. Karola Boromeusza w Warszawie przez ks. Niedzielaka];
 - zastanów się, co było istotą instrukcji cenzury dotyczącej Katynia;
 - wykorzystując podręczniki szkolne oraz zapis hasła „Katyń” w encyklopedii z 1959 r., przedstaw oficjalny pogląd historiografii PRL na zbrodnię katyńską [uwaga dla nauczyciela – w pierwszej połowie lat 50. w szkole propagowano kłamstwa (w reakcji na działanie komisji Kongresu USA), a później aż do 1986 r. milczano na temat Katynia].

- II. Zapoznaj się z notką biograficzną oraz twórczością Józefa Mackiewicza i Ferdynanda Goetla (możesz wykorzystać fragmenty utworów zamieszczone w tece, Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 40, 41, 42). Uzasadnij, dlaczego w PRL ich osoby i twórczość zostały skazane na zapomnienie.
- III. Przeczytaj źródło – ulotkę z Limanowej (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 51). Odpowiedz:
- czego dotyczy ten tekst;
 - w jakim celu został wywieszony;
 - do kogo był skierowany;
 - kto mógł być jego autorem;
 - jaki los mógł spotkać autora w wypadku ujęcia go przez organa bezpieczeństwa PRL.
- IV. Na podstawie materiału ikonograficznego [zdjęcie nr 73(259)] wyjaśnij, jaki wpływ miał okres „Solidarności” na żądania prawdy o Katyniu.
- V. W 1984 r. ukazała się w Polsce książka Waldemara Łysiaka pod tytułem *MW*. Jest w niej między innymi esej o polskich szwoleżerach Napoleona, a w nim taki oto fragment:
- „Szwolężerowie przeszarżowali jeszcze kilka wojen i kilka powstań, lecz im także nie darowano. Kilku z nich, a każdy wart był tysiąca, zamordowano w Bourreaugne i wrzucono do wspólnego dołu, wielkiego jak dolina ich chwały i okrytego milczeniem bardziej jeszcze straszniejszym niż ta cisza, która dudni na obrazie Kossaka. Zbrodnia bez kary. I pogrzeb, który zaiste przytłacza krajobraz... Jakże mógłbym o nich zapomnieć ja, którego serce pogrzebano razem z nimi, i który maszeruje bez nadziei krajobrazami bez bitew?”
- W historii wojen napoleońskich nie było takiego wydarzenia. Autor starał się w tym tekście przemycić prawdę o Katyniu. „Bourreau” to po francusku „kat”, „Bourreaugne” – to dosłownie „Katyń”.
- Na podstawie wiedzy pozaźródłowej wskaż występujące w tekście fragmenty sugerujące, że odnoszą się one do zbrodni katyńskiej.
- VI. Posiłkując się powyższymi materiałami i ustaleniami:
- odpowiedz, jakimi pojęciami można opisać postawę/politykę ośrodków władzy w PRL wobec zbrodni katyńskiej; jakie elementy tej postawy/polityki były stałe, a które ulegały zmianie (tajemnica, zakłamanie, przemilczanie, inne);
 - przypomnij, jaki związek z tą polityką miała sprawa Walentego Badyłaka;
 - zastanów się, jak w świetle tej polityki określić stosunek władz komunistycznych do ZSRS;
 - wspierając się wiedzą pozaźródłową, odpowiedz, czy polityka komunistów była skuteczna;
 - ustal, jakie rodzaje postaw wobec sprawy katyńskiej były przyjmowane przez społeczeństwo polskie w dobie PRL.

Temat 7. Los rodzin katyńskich.

Przeanalizuj teksty źródłowe (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 15, 24, 62, 63) oraz zdjęcia [zdjęcia nr 100(324), 101(326), 102(327)] i wykonaj polecenia:

- ułóż plan dotarcia do członków rodzin ofiar zbrodni katyńskiej; o co chciałbyś ich spytać w pierwszej kolejności?
- ustal, kogo oprócz zamordowanych jeńców możemy zaliczyć do ofiar zbrodni katyńskiej; uzasadnij swoje zdanie;
- na podstawie różnych źródeł oraz relacji członków rodzin katyńskich sporządź notkę o losach członków rodzin katyńskich w okresie PRL;
- spróbuj wyjaśnić, dlaczego powojenne losy wielu członków rodzin katyńskich ułożyły się tak dramatycznie; czym groziło upamiętnianie prawdy o pomordowanych oficerach?

Temat 8. Czym jest zbrodnia katyńska?

Przeczytaj zaczerpnięte z różnych źródeł definicje pojęcia „ludobójstwo”, a następnie zanalizuj fragmenty dokumentów i opracowań (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 40, 60, 61).

Zastanów się, jakie cechy/elementy mordu katyńskiego świadczą o zbrodni ludobójstwa. W tym celu posłuż się fragmentami orzeczenia komisji ekspertów rosyjskich z 1993 r.

- na podstawie orzeczenia oraz wiedzy pozaźródłowej wymień okoliczności zbrodni katyńskiej, które wciąż jeszcze domagają się wyjaśnienia;
- spróbuj wyjaśnić, dlaczego współczesne władze Moskwy nie chcą uznać Katynia za zbrodnię ludobójstwa;
- przygotuj plakat upamiętniający 70. rocznicę zbrodni katyńskiej;
- napisz list do kolegi i wytłumacz mu, dlaczego powinno się pamiętać o pomordowanych w Katyniu.

B. PROPOZYCJA ZESTAWU ĆWICZEŃ NA PODSTAWIE ZAPROPONOWANEJ ANALIZY MATERIAŁU ŹRÓDŁOWEGO

1. Na podstawie analizy materiału źródłowego (zestaw tematów nr: 4, 7) uczniowie metodą metaplanu rozwiązują problem: dlaczego sprawa zbrodni katyńskiej nie została osądzona.

Propozycja rozwiązania metaplanu

Dlaczego nie osądzono zbrodni katyńskiej?	
Jak było?	Jak być powinno?
<ul style="list-style-type: none"> - ukrywanie przez sprawców - ujawnienie przez Niemców w celach propagandowych - zakłamywanie przez Sowietów i komunistyczne władze PRL - przemilczanie przez aliantów - przypomnienie przez Amerykanów podczas wojny koreańskiej - nieosądzenie zbrodni 	<ul style="list-style-type: none"> - przyznanie się do winy przez Stalina - wyjawienie przez Sowietów/Rosjan prawdy o wszystkich okolicznościach zbrodni, sprawcach, miejscach kaźni i pochówku, oraz wszystkich pokrzywdzonych - wsparcie Polski przez aliantów - osądzenie sprawców i pociągnięcie do odpowiedzialności karnej - klasyfikacja zbrodni katyńskiej jako ludobójstwa
Dlaczego nie było tak, jak być powinno?	
<ul style="list-style-type: none"> - sprawowanie władzy w ZSRS przez zbrodniczy reżim komunistyczny - nieliczenie się aliantów z postulatami rządu polskiego - obawa aliantów o reakcję Stalina w obliczu trwającej wojny (lęk przed rozpadem koalicji) i obawa przed wzmocnieniem Hitlera - opanowanie Polski przez ZSRR i przejęcie władzy przez władze komunistyczne podległe Moskwie - niechęć współczesnych władz Rosji do uznania prawnej kwalifikacji zbrodni katyńskiej jako ludobójstwa 	
Wnioski uczniów:	

2. Na podstawie analizy materiału źródłowego (zestaw tematów nr: 1, 2, 3) uczniowie metodą metaplanu rozwiązują problem losu oficerów polskich – jeńców sowieckich – w świetle prawa międzynarodowego regulującego status jeńców wojennych.

Propozycja rozwiązania metaplanu:

Jaki powinien być los oficerów polskich – jeńców sowieckich – w świetle prawa międzynarodowego regulującego status jeńców wojennych?	
Jak było?	Jak powinno być?
<ul style="list-style-type: none"> – trzymani w obozach dla jeńców wojennych zarządzanych przez policję polityczną (NKWD) – zmuszani do pracy – przesłuchiwani i rozpracowywani metodami policyjnymi – indoktrynowani – wymordowani bez procesu i wyroku sądowego – pochowani w tajemnicy, w zatajonych miejscach 	<ul style="list-style-type: none"> – trzymani w obozach dla jeńców wojennych zarządzanych przez armię, w warunkach nieodbiegających od standardów bytowania wojska państwa zwycięskiego – pracujący dobrowolnie – w przypadkach dyscyplinarnych podlegający procedurze prawnej określonej w kodeksie wojskowym, z możliwością odwołania – w kontakcie z MCK – podlegający ochronie przewidzianej w konwencji
Dlaczego nie było tak, jak być powinno?	
<ul style="list-style-type: none"> – ZSRS nie respektował prawa międzynarodowego – w ZSRS powszechnie dokonywano zbrodni na osobach uznanych za wrogów władz – Stalin i jego współpracownicy uznali polskich oficerów za „nierokujących nadziei na poprawę” przeciwników komunizmu – Stalin chciał pozbyć się grupy przywódczej (elity) narodu polskiego w celu jego łatwiejszego zniewolenia – w ZSRS obowiązywało powszechne utajnienie działań politycznych, kłamstwo oraz pogarda dla opinii światowej 	
Wnioski uczniów:	

3. Na podstawie analizy materiału źródłowego (zestaw tematów nr: 3, 4) uczniowie rozpatrują metodą drzewa decyzyjnego problem postawy Rządu RP na Uchodźstwie po ogłoszeniu przez Niemców odkrycia grobów oficerów polskich.

Problem do rozwiązania: Niemcy, ogłaszając fakt odkrycia przez nich grobów oficerów polskich, dążą do naruszenia spójności koalicji antyhitlerowskiej. Jak powinien zachować się Rząd RP na Uchodźstwie wobec wyparcia się odpowiedzialności za mord przez ZSRS i dystansowania się aliantów wobec Katynia?

W celach i wartościach wpisujemy: obrona praworządności i sprawiedliwości oraz zasad moralnych w polityce.

Po uzupełnieniu schematu drzewa decyzyjnego można odczytać fragmenty raportu O'Malleya (punkt 24) jako kwintesencję jego poglądów na sprawę zbrodni katyńskiej w płaszczyźnie moralnej oraz komentarz do tego raportu sporządzony przez pracownika Foreign Office, sir Williama Denisa Allena (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 43, 44).

Lektura tych materiałów może być wstępem do dyskusji lub zadania domowego, którego celem będzie ułożenie w formie piramidy wartości zasad rządzących polityką.

4. Na podstawie analizy materiałów źródłowych (zestaw tematów: 2, 3, 4, 6) i wiedzy pozaźródłowej (znajomości zagadnienia: ziemie polskie pod okupacją niemiecką i sowiecką) uczniowie uzupełniają tabelkę.

Wspólne i odmienne elementy polityki eksterminacyjnej/okupacyjnej Niemców i Sowietów wobec Polaków: [wariant: podobieństwa i różnice]

Niemcy	Sowieci
-	-
-	-
-	-
-	-
-	-

5. Ćwiczenia z mapą:

- obok zaznaczonych na mapce konturowej punktów wskazujących obozy, miejsca straceń oraz miejsca pochówku polskich oficerów wpisz ich nazwy geograficzne.
- zaznacz najdalszy zasięg wojsk niemieckich w kampanii przeciwko ZSRS – sprawdź, których z wymienionych miejscowości nie obejmuje; zastanów się, jakie wnioski mogą wypływać z tych informacji.
- zaznacz na mapie czerwonym kolorem wschodnią granicę II RP, kolorem czarnym przebieg granicy między ZSRS i III Rzeszą według zapisów tajnego protokołu Ribbentrop-Mołotow, ustaleń układu z 28 września 1939 r.



Mapka konturowa Europy Środkowo-Wschodniej przed II wojną światową.

6. Praca w grupach metodą gazety (na podstawie zestawu tematów nr 4, 5).

Każda grupa otrzymuje zadanie stworzenia zespołu redakcyjnego jednego z działów polskiej gazety, ukazującej się od II wojny światowej na emigracji. Na podstawie analizy materiałów źródłowych grupa ma przygotować artykuł prasowy (przykładowe tematy: reakcja Rządu RP na Uchodźstwie na zbrodnię katyńską, reakcje społeczeństwa w okupowanej Polsce, komentarz do oświadczenia władz sowieckich, zmagania pisarzy z kłamstwem katyńskim, motywy działań władz komunistycznej Polski).

7. Opisz zależność między pojęciami: agresja sowiecka, mord katyński, komunizm, człowiek, władze ZSRS, oficer wojska polskiego, jeńiec wojenny, ludobójstwo, elita, sprawiedliwość, moralność, praworządność, honor, zdrada, wierność, Ojczyzna.

8. Zagadnienie do opracowania w grupach: Kim były ofiary zbrodni katyńskiej?

Uczniowie znają już przebieg zbrodni katyńskiej. Szczegółowo analizują otrzymane materiały, wyszukując jak najwięcej informacji charakteryzujących ofiary Katynia.

Grupa I otrzymuje fragmenty pamiętników znalezionych w czasie ekshumacji zwłok oficerów w Katyniu w 1943 r. (Materiały dla ucznia, Świadcstwa ofiar, materiały A, B, C, D, E).

Grupa II otrzymuje dokumenty sowieckie (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 12, 13).

Grupa III analizuje fragmenty utworów Józefa Mackiewicza i Ferdynanda Goetla oraz wspomnienia Swianiewicza i Czapskiego (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 40, 41).

Grupa IV analizuje fragmenty broszurki wydanej przez Delegaturę Rządu na Kraj w 1943 r. (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 37).

Grupa V analizuje zdjęcia i dokumenty znalezione przy oficerach podczas ekshumacji w 1943 r. (wybrane karty oraz materiał źródłowy zawarty na płytce w rozdziałach: Ofiary – Katyń, Ofiary – Charków, Ofiary – Kałinin).

Grupa VI analizuje fotografię przedstawiającą symbole wyznań religijnych na Polskim Cmentarzu Wojennym „Katyń” [zdjęcie nr 82(272)]; uczniowie rozpoznają poszczególne religie (zagadnienia: do jakich tradycji nawiązuje to symboliczne ujęcie?; co możemy powiedzieć o wymordowanych w Katyniu obywatelach polskich?).

Po zakończeniu pracy w grupach:

- przedstawiciele grup prezentują na forum klasy wyniki prac;
- wspólnie opracowują zbiorowy profil ofiar zbrodni katyńskiej;
- nauczyciel prosi o znalezienie określenia/pojęcia dla tej kategorii grupy (elita, przywódcy, inteligencja) oraz o wskazanie roli, jaką odgrywa ona w społeczeństwie;
- nauczyciel prosi uczniów, by na zasadzie burzy mózgów – uwzględniając powyższy kontekst – wskazali, jakie cele przyświecały sprawcom mordu katyńskiego;
- uczniowie porównują cele polityki Stalina i Hitlera wobec elit społeczeństwa polskiego.

C. ĆWICZENIA DO PRZEPROWADZENIA W RAMACH INNYCH PRZEDMIOTÓW W KORELACJI Z LEKCJĄ HISTORII

1. Ćwiczenie na lekcję religii (gimnazjum, liceum).

Uwaga: realizować najlepiej w okolicach Dnia Zadusznego.

Uczniowie wykorzystują fragmenty tekstów wspominających ofiary Katynia.

Po ich odczytaniu zapalają świeczki i stawiają je przy zaimprovizowanym ołtarzyku (może to być obraz Matki Boskiej Katyńskiej namalowany przez nich na lekcji plastyki).

Andrzej Tadeusz Grodzicki *Katyń*

(fragmenty)

1.

W noc wigilijną prawie wszyscy księża
zostali gdzieś zabrani i ślad po nich przepadł –
tak pewnie w tę NOC ŚWIĘTĄ i może o świcie
złożyli w Betlejemie dar ze swego życia.

2.

„Ksiądz kapelan ZIÓŁKOWSKI był jedynym księdzem,
który Noc Wigilijną przepędził w karcerze
za karę, że „brał udział” w tych mszach zabronionych,
dzięki temu zapewne został opuszczony. [...]
Po kilku tygodniach z karceru zwolniony –
do budynku majorów został przesiedlony
i tam też pełnił funkcje tajnie kapelana
dla całego obozu... Aż do... Rozstrzelania.

3.

Tak szli jeden po drugim od trzeciego kwietnia:
Niemczyński, Wojciechowski, Burdziński i Fryga,
Smorawiński, i Solski, i Bohaterewicz,
Zalasiak, Stefanowski, Kruk, Wajda, Minkiewicz,
Pawlikowski, Bilewski, Roguszczyk, Moszczyński,
Liliental, Trojanowski, Znajdowski, Majewski...

Przy odczytywaniu ostatniego fragmentu po każdym nazwisku ktoś zapala świeczkę.

Można też wykorzystać inne teksty, np. pamiętników katyńskich.

Na zakończenie uczniowie wspólnie z katechetą odmawiają modlitwę.

2. Ćwiczenie do wykorzystania na lekcji wychowawczej poświęconej rocznicy zbrodni katyńskiej.

Uwaga: do realizacji można wyznaczyć kilkusobowy zespół uczniów.

Na podstawie materiału ikonograficznego na płycie oraz fragmentów źródeł znajdujących się w części źródłowej Materiałów dla ucznia uczniowie przygotowują prezentację multimedialną przedstawiającą historię zbrodni katyńskiej.

Etapy pracy uczniów:

- przygotowanie scenariusza prezentacji w punktach;
- dobór odpowiednich fragmentów źródeł, opatrzenie ich własnym komentarzem;
- zilustrowanie przygotowanej narracji historycznej odpowiednim materiałem ikonograficznym.

Nauczyciel prosi uczniów o ciekawy i interesujący scenariusz prezentacji, np. oparty na losach jednego lub kilku bohaterów (z wykorzystaniem zamieszczonych pamiętników) lub przygotowany w formie reportażu historycznego.

3. Ćwiczenie do przeprowadzenia podczas lekcji języka polskiego na różnych etapach kształcenia.

Kazimierz Orłoś, *Drugie wrota w las* (fragment)

„Mały podszedł do Gołębiowicza. Pociągnął za rękaw: – Ja eto naszół w lesu. – Na małej dłoni leżał guzik z orłem w koronie. Gołębiowicz opowiadał, że błysnął w słońcu. Wziął go i chwilę oglądał, obracając go w palcach. Wewnątrz wypukłości widoczne były plamki rdzy, także metalowa wypustka była zardzewiała, ale orzełek błyszczał, jakby guzik przed chwilą oderwano z munduru”.

Na podstawie wiersza Zbigniewa Herberta *Guziki* (Materiały dla ucznia, Fragmenty literackie) oraz fragmentu powieści Kazimierza Orłosa *Drugie wrota w las* uczniowie wypisują znaczenia, których symbolem stał się guzik z oficerskiego munduru. Obok cytatów umieszczają własne skojarzenia. Notatka może mieć formę schematu – słoneczka z narysowanym przez uczniów w środku guzikiem z orzełkiem w koronie.

4. Ćwiczenie na lekcję informatyki (liceum, technikum).

Uczniowie wyszukują w internecie i wysłuchują *Balladę katyńską* Jacka Kaczmarskiego. Następnie projektują płytę nagrobną (np. w trójwymiarze) i układają epitafium ofiarom Katynia.

Tekst piosenki można wcześniej przeanalizować na lekcji języka polskiego.

PROJEKT EDUKACYJNY WYPRAWY KATYŃSKIEJ MOGIŁAMI JEST ZNACZONA HISTORIA POLSKI... TAKIEJ MOGIŁY JESZCZE NIE BYŁO

(WRAZ ZE SCENARIUSZEM LEKCJI PAMIĘCI NA POLSKIM CMENTARZU WOJENNYM W KATYNIU)

I. WYPRAWA DO KATYNIA JAKO PROJEKT EDUKACYJNY

Wieloletnie doświadczenie w organizowaniu wypraw do miejsc męczeństwa Polaków, w tym szczególnie na cmentarzu katyńskim, przekonuje, że mają one znakomite walory edukacyjne i że odpowiednio zaplanowane oraz zrealizowane mogą przynieść znaczące efekty dydaktyczne i wychowawcze.

Obecność tam późniejszych pokoleń, które przywracając pamięć ofiar, oddają im cześć, świadczy o tym, że ofiara śmierci nie poszła na marne.

Niewątpliwie taka formuła przywracania myślenia historycznego i pielęgnowania pamięci historycznej odpowiada także na wiele postulatów współczesnej dydaktyki:

- oddziaływanie w mniejszym stopniu przez przekaz faktograficzny, a w większym przez rozwijanie myślenia historycznego i empatii;
- nacisk na aktywność odbiorców;
- uplastycznienie procesu historycznego (prezentacja pogładowa);
- stworzenie możliwości identyfikacji (sytuacyjność);
- ułatwianie przeniesienia doznanych odczuć i uzyskanej wiedzy do świata dzisiejszego; a zarazem zgodna jest z procesem „4 P”: postrzegania [decydująca faza] – percepcji aktywnej – przemyślenia – przyswojenia.

Dydaktycy historii podkreślają, że uczestnictwo w tradycji historycznej – opartej na obrzędach i symbolach wywołujących określone wrażenia i emocje – kształtuje pamięć zbiorową, poczucie przynależności narodowej, sposób pojmowania historii. Ale obcowanie z miejscami męczeństwa jest często okazjonalne i rocznicowe, co może pozbawiać uczestników głębszej refleksji.

Wydaje się, że w dużej mierze pozwala tego uniknąć wyprawa studyjna – potraktowana w przypadku szkół jako projekt edukacyjny. Pobyt w autentycznym miejscu historycznym łączy poznawanie historii z okazją do refleksji nad własnymi postawami i poglądami na wiele fundamentalnych zagadnień, a męczeństwu nadaje wymiar religijny: przez modlitwę, pokutę i pojednanie.

Aktywna konfrontacja z przeszłością może być niepowtarzalną formą przeżycia historii, przynoszącą dodatkowo elementy bezpośredniego, samodzielnego i twórczego kontaktu z minionym czasem – sprzyja to poszukiwaniu odpowiedzi na pytania stawiane przez kolejne pokolenia („Dlaczego tu stoimy?”, „Jaki jest nasz stosunek do Ojczyzny?”).

Wyprawy mogą mieć również szerokie oddziaływanie społeczne za sprawą udziału potencjalnych partnerów (m.in. takich instytucji jak Instytut Pamięci Narodowej, Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa, Narodowe Centrum Kultury, Ośrodek „Karta”, Muzeum Katyńskie, placówki edukacyjne, Federacja Rodzin Katyńskich, instytucje samorządowe, międzynarodowe instytucje i organa państwowe: konsulaty, ambasady, a także organizacje prywatne i stowarzyszenia, środowiska polonijne, wojsko czy media).

Należy podkreślić rolę samej podróży. Celem jest zawsze konkretne miejsce, ale czas potrzebny na dotarcie tam można znakomicie wykorzystać, i to w wielu wymiarach:

- podróż stanowi swego rodzaju etap przygotowawczy: organizacyjny i merytoryczny – pozwala na przekazanie treści za pośrednictwem wspomnień świadków wydarzeń, pamiętników, listów, projekcji filmowych, odczytów;
- podróż autokarem na trasie liczącej kilka tysięcy kilometrów to także wysiłek, trud, zmęczenie wywołane często warunkami klimatycznymi, niewyspaniem, niewygodą, wielogodzinnym wyczekiwaniem na granicach, podporządkowaniem rygorom marszruty – co wdraża do poznawania przez uczestnictwo;

podróż integruje grupę, która poznając siebie, staje się coraz bardziej świadoma uczestnictwa (jesteśmy razem, podążamy do wspólnego celu).

Miejsce męczeństwa wywołuje często bezradność, niemożność opisaną istoty i rozmiarów zbrodni. Dlatego symboliczne formy pamięci: pomniki, formy plastyczne czy rzeźbiarskie, znaki, rytuały, wreszcie symbolika architektonicznych rozwiązań przestrzennych stają się podstawowymi nośnikami społecznej pamięci przeszłości. Przez swą wymowę i kształt wyobrażeń wspomagają proces zrozumienia.

Refleksji natomiast służy symbolika zachowań i gestów, towarzysząca pobytom w miejscach męczeństwa. Do nich zaliczyć można modlitwę, apel poległych i pomordowanych, rozsypywanie czy zebranie ziemi, dźwięk dzwo- nu, złożenie kwiatów, płonące znicze, łopot flagi państwowej.

2. CELE PROJEKTU

Proponowana wyprawa do Katynia organizowana w formie projektu edukacyjnego

- wyznacza następujące cele:
 - poznanie ostatniego szlaku oficerów Wojska Polskiego, ofiar mordu w Katyniu;
 - poznanie zagadnień związanych z martyrologią narodu polskiego na obszarze władzy sowieckiej podczas II wojny światowej;
 - pogłębienie więzi przynależności do wspólnoty narodowej oraz pogłębienie kultury historycznej;
 - rozwój umiejętności odczytywania założeń ideowych kompozycji architektonicznej cmentarza w Katyniu w przekazie treści historycznych;
 - nabycie umiejętności gromadzenia dokumentacji audiowizualnej, fotograficznej itp., jako elementu wzbogacania zasobu środków dydaktycznych, szkolnej sali pamięci, pogłębiania umiejętności metodycznych;
- wspomaga rozwój następujących umiejętności ucznia:
 - podejmowanie ważnych decyzji;
 - poczucie odpowiedzialności za swoją pracę i pracę grupy;
 - śmiałe wyrażanie własnych opinii i poglądów, słuchanie opinii innych osób;
 - dyskusowanie i poszukiwanie kompromisu zadowalającego wszystkie strony;
 - ocenianie i samokontrola;
 - dostrzeganie i formułowanie problemów oraz ich twórcze rozwiązywanie;
 - właściwa organizacja pracy własnej i zespołu, dzielenie się rolami w grupie;
 - prezentowanie efektów pracy także w formie wystąpień publicznych.

3. ETAPY PROJEKTU

A. Przygotowanie, czyli „czym się zajmiemy”.

Wyprawa, jak każda inna wycieczka, wymaga konsultacji i zgody dyrekcji szkoły, a wobec niemałych kosztów i czekających wyzwania – także rodziców.

Po jej uzyskaniu nauczyciel prezentuje uczniom projekt – wyprawę do Katynia, która ma przybliżyć zbrodnię kатыńską i upamiętnić jej ofiary, oraz informuje, że jej efektem końcowym może być np. urządzenie wystawy szkolnej o Katyniu.

Nauczyciel omawia z uczniami możliwe sytuacje problemowe, stara się ich zaciekawić i zachęcić do działania. Może zatem podkreślić następujące kwestie:

- a) przedstawić wyprawę zagraniczną, szczególnie do Katynia, jako duże, ale bardzo ciekawe wyzwanie; w rezultacie uczniowie podczas burzy mózgów powinni wstępnie wymienić zadania łączące się z realizacją takiej wyprawy, ułożyć wstępny plan, ocenić własne możliwości i wskazać potencjalnych sojuszników;
- b) w jaki sposób „dorobkiem” wyprawy podzielić się z lokalną społecznością, wskazując mnogość różnorodnych form jego prezentacji (nie tylko wspomnianą wyżej wystawę).

Następuje zawarcie kontraktu między uczniami a nauczycielem.

B. Planowanie, czyli „dzielimy się pracą i przygotowujemy harmonogram prac”.

Nauczyciel dzieli uczniów na zespoły, przydzielając im ustalone wcześniej zadanie; wspólnie z nimi omawia zasady współpracy.

Uczniowie określają w swoich grupach szczegółowe działania, które pomogą im zrealizować zadanie, po czym dyskutują wszystkie niezbędne kroki z nauczycielem.

W rezultacie powstaje harmonogram całego projektu i harmonogram pracy poszczególnych zespołów.

Harmonogram ogólny winien obejmować:

- temat projektu i jego cele;
- źródła zdobywania informacji;
- sposób realizacji projektu;
- zadania, które mają prowadzić do realizacji celów;
- harmonogram realizacji projektu;
- sposoby i terminy konsultacji;
- sposoby dokumentowania prac nad projektem;
- sposób prezentacji rezultatów;
- kryteria oceny projektu.

Harmonogram grup zawiera:

- zadanie grupy;
- zadania szczegółowe;
- osobę/y odpowiedzialną/e za jego realizację;
- sposób realizacji przydzielonego zadania;
- czas realizacji.

Przykładowe zadania do przydziału dla grup:

Grupa I wyszukuje jak najwięcej aspektów „sprawy katyńskiej” i opracowuje je – mogą zostać zaprezentowane zarówno przed podróżą, jak i podczas niej; gromadzi wybór źródeł i literatury.

Grupa II przygotowuje informacje o ofiarach zbrodni katyńskiej z miejscowości czy regionu, gdzie jest zlokalizowana szkoła – ich sylwetki będą prezentowane podczas podróży (w przypadku szkół z miejscowości, gdzie nie było ofiar zbrodni, możemy wybrać dowolną przedwojenną miejscowość lub województwo kresowe).

Grupa III ściśle współpracuje z pierwszymi w uzyskiwaniu źródeł informacji o zbrodni katyńskiej – np. nawiązuje kontakt z oddziałem Federacji Rodzin Katyńskich, Muzeum Katyńskim czy innymi osobami/instytucjami zajmującymi się tym zagadnieniem (wykaz – materiał pomocniczy dla nauczyciela nr 1).

Grupa IV opracowuje plan podróży uwzględniający miejsca męczeństwa Polaków oraz miejsca ważne dla kultury polskiej na dawnych Kresach Wschodnich (materiał pomocniczy dla nauczyciela nr 2).

Grupa V opracowuje kwestie organizacyjne podróży do Katynia (materiał pomocniczy dla nauczyciela nr 3).

Grupa VI nawiązuje współpracę z „sojusznikami” (materiał pomocniczy dla nauczyciela nr 4).

Grupa VII przygotowuje dokumentację, rejestruje (np. na taśmie filmowej) poszczególne etapy działań.

C. Działanie, czyli „przygotowanie i realizacja wyprawy do Katynia”.

Nauczyciel i uczniowie przyjmują zaplanowane role: nauczyciel wspiera uczniów (konsultuje i monitoruje ich pracę, motywuje do wysiłku), poszczególne zespoły konsultują swoje plany i sposób realizacji zadań; następuje realizacja głównego zadania – wyprawy do Katynia i pobytu na Polskim Cmentarzu Wojennym (zob. poniżej scenariusz lekcji w Katyniu) oraz zgromadzenie materiałów do prezentacji.

D. Prezentacja i ocena, czyli „przygotowujemy się do prezentacji »dorobku« wyprawy oraz podsumowania całości projektu”.

Prezentacja przygotowywana przez uczniów może przybrać różnorodne formy: wystawy, albumu, akademii, prezentacji multimedialnej, filmu, audycji dźwiękowej, przedstawienia teatralnego, inscenizacji, debaty, konferencji itp. Uczniowie dokonują wstępnie samooceny, którą uwzględni nauczyciel podczas oceny realizacji projektu.

4. POBYT NA POLSKIM CMENTARZU WOJENNYM „KATYŃ”

Scenariusz lekcji

Wspomnienia nie jest wart, kto przodkom swym hołdu oddać nie chce

Lekcja w historycznym miejscu pamięci, zwłaszcza tak specjalnym jak cmentarz, zmusza do nadania jej szczególnego charakteru, zwłaszcza zachowania powagi i szacunku dla pochowanych tam osób, godnego zachowania, a zarazem unikania nadmiernego patosu. Jednocześnie nie powinno to być zwykłe zwiedzanie. Trzeba też uwzględnić oddziaływanie miejsca na emocje, przeżycia uczniów. Lekcja na Polskim Cmentarzu Wojennym w Katyniu byłaby najważniejszym elementem projektu wyprawy katyńskiej.

Cele lekcji

Po zakończeniu lekcji uczeń:

- zna losy polskich oficerów zgładzonych w Katyniu, szczególnie na podstawie lektury wybranych fragmentów pamiętników i innych źródeł oraz literatury;
- umie odczytać i rozumie symbole wojskowe i narodowe, a także treści artystyczne architektury cmentarza;
- rozumie pojęcia i terminy: mord katyński, kłamstwo katyńskie, ludobójstwo, Golgota Wschodu, pojęcia i terminy związane z represjami stalinowskimi;
- umiejętnie korzysta z różnych źródeł wiedzy (krytyka źródła, jego analiza, dobór danych, selekcja i czytelne ich przetworzenie);
- potrafi wyszukiwać informacje dotyczące wydarzeń i osób związanych ze zbrodnią katyńską;
- potrafi przygotować (pod kierunkiem nauczyciela) fragmenty wystawy historycznej.

Uwagi dotyczące prowadzenia lekcji

Podobną lekcję można przeprowadzić w Charkowie, Miednoje i Bykowni, z uwzględnieniem tamtejszej specyfiki (warianty tych lekcji podano poniżej).

Metody

- opowiadanie, opis, objaśnienie;
- pokaz połączony z przeżyciem.

Środki dydaktyczne

- plansza z planem Polskiego Cmentarza Wojennego „Katyń” (przed wejściem na teren Memoriału „Katyń”);
- materiały źródłowe: fragmenty zapisków Adama Solskiego, Waclawa Kruka (Materiały dla ucznia, Świadcstwa ofiar, materiały C, E) oraz relacja Stanisława Swianiewicza (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 21);
- przygotowana lista wybranych nazwisk oficerów – ofiar zbrodni – którzy byli związani z rodziną miejscowości/regionem uczniów;
- obiekty historyczne (stacja kolejowa w Gniezdowie, Polski Cmentarz Wojenny „Katyń”);
- fotografia willi NKWD w Katyniu [zdjęcie nr 84(275)].

Przebieg lekcji

A. Przygotowanie do lekcji

Uwaga: Jeśli lekcja jest elementem wyprawy realizowanej metodą projektu edukacyjnego, uczniowie wykorzystują przygotowane na wcześniejszym etapie materiały i zadania.

Przed wyjazdem uczniowie winni przygotować z pomocą nauczyciela odpowiednie źródła, a także fragmenty literatury i poezji. Ponadto sporządzają listę np. profesorów, nauczycieli, lekarzy czy przedstawicieli innych zawodów, związanych z ich miejscowością czy regionem, którzy zginęli w Katyniu. Przykładowo każdy z nich może przygotować jedną notkę biograficzną. Lista taka może być wykorzystana przy apelu poległych, który będzie nie tylko ważnym elementem edukacyjnym, ale też godną formą oddania czci zamordowanym.

Uczestnicy wyjazdu powinni mieć ze sobą znicze. Do nauczyciela należy przypomnienie o stosownym stroju, który ma być wyrazem szacunku dla pochowanych tam ludzi.

B. Wprowadzenie

Przed Katyniem dobrze jest zajechać na stację Gniezdowo. W czasie dojazdu lub na miejscu należy przeczytać fragmenty z pamiętników znalezionych w Katyniu, mówiące o ostatnim etapie życia polskich jeńców wojennych (Materiały dla ucznia, Świadectwa ofiar, materiały C, E; Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 21). Nauczyciel informuje, że współczesny budynek stacji był wielokrotnie odnawiany, autentyczne mają być pomieszczenia magazynów po przeciwległej stronie torów; z tej stacji transport oficerów odbywał się już tzw. czarnym woronem (autobusem więziennym).

Po wizycie na stacji następuje przejazd do Lasu Katyńskiego (ok. 4 km, przed wejściem głównym na teren Memoriału „Katyń” znajduje się obszerny parking).

C. Właściwa część lekcji odbędzie się w tej części Memoriału „Katyń”, w której znajduje się Polski Cmentarz Wojenny. Nauczyciel lub wyznaczony do tego uczeń zaznajamia pozostałych uczestników w czasie podróży z historią cmentarza.

Pobyt na cmentarzu warto rozpocząć od zapoznania uczniów z planem Polskiego Cmentarza Wojennego umieszczonego na planszy stojącej obok bramy (mogą to zrobić sami uczniowie, jeżeli wcześniej mieli przydzielone to zadanie).

Przy bramie wejściowej znajduje się sala z niewielką ekspozycją wystawienniczą (pamiątki znalezione przy ekshumacji oficerów, zdjęcia miejsc i osób związanych z mordem katyńskim, ekshumacją i budową cmentarza, mapy).

Uwaga: opisy materiałów z ekspozycji są w języku rosyjskim i angielskim. Jeżeli nauczyciel zdecyduje się zwiedzić tę ekspozycję, lepiej to zrobić na zakończenie pobytu na cmentarzu.

Nauczyciel lub uczniowie (do tego przygotowani) wprowadzają grupę na teren cmentarza.

Objaśniają znaczenie oraz symbolikę bramy wejściowej – ma ona formę oszklonych drzwi w ramie metalowej w kształcie krzyża, co ma symbolizować odgródzenie, wejście w „inny świat”.

Za bramą wejściową uczniowie oglądają wagon kolejowy, jakim przewożono osoby poddane represjom w ZSRS w latach 20., 30. i 40.

Dalej grupa dochodzi do miejsca rozwidlenia drogi w trzy ścieżki – prawa skrajna prowadzi bezpośrednio do Polskiego Cmentarza Wojennego.

Lewa ścieżka wiedzie na część rosyjską Memoriału, gdzie chowani byli obywatele sowieccy mordowani w okresie stalinizmu – takich miejsc jest na terytorium dawnego ZSRS o wiele więcej. Uroczysko „Kozie Góry”, naddnieprzańską część Lasu Katyńskiego, zyskało złą sławę już w czasach rewolucji bolszewickiej. Od 1917 r. rozstrzeliwano tu, a następnie grzebano przeciwników władzy komunistycznej. W latach 30. mordowano ofiary wielkiej czystki. Wśród tysięcy osób rozstrzelanych w latach 1937–1938 znalazło się co najmniej kilkuset Polaków.

Wejście na Polski Cmentarz Wojenny:

- przy bramie na cmentarz umieszczono polskie odznaczenia: Virtuti Militari i Krzyż Kampanii Wrześniowej 1939 (z datami 1 i 17 września 1939 r.),
- przed bramą cmentarza, po obu stronach alei stoją dwa żeliwne słupy z dużymi wizerunkami polskich orłów wojskowych,
- za wejściem znajduje się od 1988 r. krzyż, zwany „prymasowskim”.

Nauczyciel wchodzi z uczniami na centralną część cmentarza.

Należy zwrócić uwagę uczniów, że w kompozycji architektoniczno-plastycznej cmentarza ujęto symbolicznie motywy i wątki związane z przebiegiem zbrodni katyńskiej:

- groby mają formę kurhanu otoczonego „murem”, wyodrębnionego wykopem-alejka, stanowiącym symboliczną granicę pomiędzy światem zewnętrznym a ziemią poświęconą krwią ofiar;
- na murze umieszczono w kilku poziomych warstwach żeliwne imienne epitafia ofiar zbrodni, zawierające podstawowe dane o każdym pochowanym w tej wielkiej mogile. Taki układ ma obrazować ciała zamordowanych ułożone warstwami w zbiorowych mogiłach, a takie same tabliczki epitafijne (inskrupcyjne), jakby odcisnięte wspólną matrycą, symbolizują wspólny pomordowanym rodzaj zadanej śmierci.

Jednym z głównych elementów cmentarza jest wielka ściana-brama, usytuowana w głębi cmentarza. Na żeliwnej powierzchni znajdują się nazwiska zamordowanych. Krój liter ma kształt prostej czcionki drukarskiej – ma to symbolizować mechaniczne wykonywanie zbrodni, tak jak mechaniczne wystukiwanie na maszynie do

pisania listy skazanych na śmierć. Ściana-brama jest otwarta, a w środku znajduje się wysoki żeliwny krzyż, który znamionuje zwycięstwo prawdy. Przed ścianą-bramą stoi żeliwny ołtarz-stół ofiarny, miejsce sprawowania mszy świętej. Przed stołem umieszczono tablicę informującą o okolicznościach popełnienia zbrodni. Pod bramą będącą zbiorowym epitafium, w specjalnej niszy, poniżej poziomu ziemi, złożono dzwon, którego stłumiony dźwięk ma symbolizować prawdę niemożliwą do ukrycia nawet pod ziemią. Na powierzchni dzwonu został wyryty tekst pieśni *Bogurodzica* i nazwa „Katyń”.

Na cmentarzu znajduje się sześć zbiorowych mogił ze szczątkami oficerów i dwa groby generałów: Bronisława Bohaterewicza i Mieczysława Smorawińskiego.

Mogiły zbiorowe są zaznaczone płytami żeliwnymi, a leżące na nich krzyże jakby wyłaniają się z ziemi. Doły śmierci, z których ekshumowano zwłoki ofiar, zostały zaznaczone żeliwnymi płytami – jak plamy w leśnym pejzażu, których nie da się zetrzeć.

Naprzeciw ściany-bramy od ołtarza prowadzi alejka, która kończy się gwałtownie (jak życie tu pogrzebanych). Na jej końcu są usytuowane tablice ze znakami wyznaniowymi; symbolizują one cztery religie, których wyznawcy spoczęli w ziemi katyńskiej (krzyż, krzyż prawosławny, półksiężyc, gwiazda Dawida).

D. Po zapoznaniu uczniów z cmentarzem i jego symboliką można odczytać przygotowany wcześniej przez uczniów apel pomordowanych (zobacz materiał pomocniczy dla nauczyciela nr 5) i zakończyć go uderzeniem dzwonu oraz zapaleniem przywiezionych zniczy. Następnie warto odszukać tabliczki z nazwiskami wyczytanych i tam zapalić znicze.

Uwaga: gdyby była sprawowana msza św., apel należy odczytać bezpośrednio po jej zakończeniu (mszę św. mogą odprawić polscy duchowni z parafii katolickiej w Smoleńsku, traktują to jako rodzaj powierzonych im misji; można nawiązać kontakt mailowy).

Nauczyciel poleca uczniom, by w ciszy i skupieniu odszukali tabliczki z nazwiskami osób, których biografie mieli przygotować przed wyjazdem; powinni je sfotografować (mogą też „odbić” ołówkiem wypukłe litery inskrypcji na kartce A4). Fotografie i karty z inskrypcjami będzie można wykorzystać na wystawie.

E. Na zakończenie nauczyciel daje uczniom czas na indywidualny spacer, własną refleksję, zrobienie zdjęć itp.

Praca domowa

Po powrocie uczniowie mogą przygotować sprawozdanie z wyjazdu i prezentację multimedialną lub film.

Jeśli lekcja jest realizowana w ramach projektu edukacyjnego, dokumentację wyjazdu uczniowie powinni wykonać, uwzględniając wyznaczone zadania, a przede wszystkim przygotowanie wystawy o zbrodni katyńskiej.

Motto do odczytania na cmentarzu – fragment wiersza.

Zbigniew Herbert, *Pan Cogito o potrzebie ścisłości* (fragment)

[...]

Jesteśmy mimo wszystko

musimy zatem wiedzieć

stróżami naszych braci

policzyć dokładnie

niewiedza o zaginionych

zawołać po imieniu

podważa realność świata

opatrzyć na drogę

[...]

[...]

W miarę wolnego czasu wskazane jest zabranie uczniów na miejsce katastrofy smoleńskiej z 10 kwietnia 2010 r., gdzie planuje się postawienie pomnika poświęconego jej ofiarom – uczestnikom delegacji udającej się na uroczystości obchodów 70. rocznicy mordu polskich oficerów. W tym celu należy przejechać z Katynia do Smoleńska i skierować się na obrzeża lotniska wojskowego Smoleńsk-Siewiernyj przy ul. Kutuzowa (ok. 3 km na północ od dworca kolejowego Smoleńsk Centralny, w sumie ok. 20 km od Cmentarza Katyńskiego). W trakcie pobytu w tym miejscu należy przypomnieć uczniom sylwetki ofiar katastrofy oraz uczcić ich pamięć. Uświadczenie uczniom zbieżności celów ich podróży do Katynia z intencjami zmierzającej tam w 2010 r. polskiej delegacji powinno przyczynić się do ukazania rangi ich własnej wyprawy.

5. WARIANTY LEKCJI W CHARKOWIE-PIATICHATKACH, MIEDNOJE I KIJOWIE-BYKOWNI

I. Lekcja na Cmentarzu Ofiar Totalitaryzmu w Charkowie–Piatichatkach (skrót scenariusza)

Wykorzystując scenariusz lekcji w Katyniu, można podobną lekcję przeprowadzić również w Charkowie.

Cele i metody pozostają takie same.

Środki dydaktyczne

- materiały źródłowe: relacja Józefa Czapskiego z likwidacji obozu w Starobielsku, fragment zeznań byłego funkcjonariusza NKWD w Charkowie Mitrofana W. Syromiatnikowa (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiały nr 16, 22);
- przygotowana wcześniej lista oficerów – ofiar zbrodni, którzy byli związani z rodzinną miejscowością/regionem uczniów;
- obiekty historyczne (Charków – dawna siedziba NKWD, Cmentarz Ofiar Totalitaryzmu w Charkowie–Piatichatkach).

Przebieg lekcji

A. Przygotowanie do lekcji

Uwaga: Jeśli wyjazd jest elementem projektu edukacyjnego, uczniowie winni wykorzystać przygotowane materiały i zadania.

Przed wyjazdem uczniowie winni przygotować z pomocą nauczyciela odpowiednie źródła i fragmenty literatury, poezji. Ponadto ich zadaniem jest zestawienie listy osób zamordowanych w Charkowie, a związanych z miejscowością lub regionem, z których pochodzą uczniowie. Trzeba uwzględnić, że w Charkowie przy zwłokach zamordowanych nie zachowały się żadne pamiętniki. Tam pierwszych ekshumacji dokonała polska ekipa dopiero latem 1991 r., a następnych w 1994, 1995 i 1996 r. Znalezione i zabezpieczono ok. 5 tysięcy przedmiotów, które na początku 1993 r. przekazano do Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie. Były to listy od rodzin, fragmenty gazet, odznaki wojskowe, medale, nieśmiertelniki itp. Warto natomiast wykorzystać inne źródła, m.in. zamieszczone w części źródłowej teki dla ucznia. Mogą je wybrać sami uczniowie w ramach przygotowania do wyjazdu.

B. Wprowadzenie

Przed Charkowem–Piatichatkami wskazane byłoby przystanąć w centrum miasta przy siedzibie NKWD przy ul. Dzierżyńskiego – obecnie ul. Myronosycka 2, siedziba SBU (Służby Bezpieczeństwa Ukrainy). Tam przeprowadzano egzekucje. Więźniów dowożono ze Starobielska koleją na dworzec południowy w Charkowie, a następnie po 15 osób na ul. Dzierżyńskiego. Budynek, w którym wykonywano egzekucje, znajdował się w miejscu dzisiejszego dziedzińca i miał być wysadzony przez Timofija Kurija (wykonywał egzekucje) przed wkroczeniem wojsk niemieckich w 1941 r. W czasie dojazdu lub na miejscu można odczytać fragmenty zeznań ówczesnego strażnika Mitrofana Syromiatnikowa (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 16).

C. Właściwa część lekcji

Cmentarz Ofiar Totalitaryzmu w Piatichatkach znajduje się ok. 10 km od centrum Charkowa. Opis polskiej części cmentarza znajduje się na odwrocie mapy nr 2 dołączonej do pakietu. Symbolika cmentarza jest taka sama jak w Katyniu, i można ją wykorzystać, uwzględniając jednak różnice w układzie i położeniu cmentarza.

II. Lekcja na Polskim Cmentarzu Wojennym „Miednoje” (skrót scenariusza)

Wykorzystując scenariusz lekcji w Katyniu, można podobną lekcję przeprowadzić również w Miednoje.

Cele i metody pozostają takie same.

Środki dydaktyczne

- materiały źródłowe: relacja wachmistrza J. B. z likwidacji obozu w Ostaszkowie, fragment zeznań Tokariewa (Materiały dla ucznia, Dokumenty zbrodni, kłamstwa i walki o prawdę, materiał nr 17, 23);
- zdjęcia nr 93(300), 94(301), 95(302);

- przygotowana wcześniej lista policjantów – ofiar zbrodni, którzy byli związani z rodzinną miejscowością/regionem uczniów;
- obiekty historyczne (Twer – była siedziba NKWD, Polski Cmentarz Wojenny „Miednoje”, ewentualnie Muzeum).

Przebieg lekcji

A. Przygotowanie do lekcji

Uwaga: Jeśli wyjazd jest elementem projektu edukacyjnego, uczniowie winni wykorzystać przygotowane materiały i zadania. Jeśli wyjazd jest organizowany jako dodatkowy element zwiedzania państw bałtyckich, można rozdzielić im zadania dotyczące przygotowania lekcji w Miednoje, m.in. odpowiednie źródła i fragmenty literatury, poezji. Ponadto należy przygotować listę osób zamordowanych w Miednoje, a związanych z miejscowością lub regionem, z której pochodzą uczniowie. Trzeba uwzględnić, że w Miednoje przy zwłokach zamordowanych nie zachowały się żadne pamiątki. Warto natomiast wykorzystać inne źródła, m.in. zamieszczone w części źródłowej teki dla ucznia. Mogą je wybrać sami uczniowie w ramach przygotowania do wyjazdu.

B. Wprowadzenie

Przed Miednoje dobrze jest dojechać do Tweru i zatrzymać się w centrum przy byłej siedzibie NKWD, gdzie obecnie znajduje się siedziba szkoły medycznej (do rewolucji było gimnazjum). W piwnicach tego gmachu wykonywano egzekucje i stamtąd zwłoki mordowanych wywożono do Miednoje [wykorzystujemy zdjęcia nr 93(300), 94(301), 95(302)]. Nauczyciel (lub wyznaczeni uczniowie) opowiedzą, w jaki sposób popełniano zbrodnię.

C. Właściwa część lekcji

Kompleks Memorialny, w obrębie którego znajduje się Polski Cmentarz Wojenny, położony jest ok. 30 km od Tweru. Opis polskiej części cmentarza znajduje się na odwrocie mapy nr 2 dołączonej do pakietu. Symbolika cmentarza jest taka sama jak w Katyniu, i można ją wykorzystać, uwzględniając jednak różnice w układzie i położeniu cmentarza.

Po lekcji – dla uzupełnienia – warto udać się do muzeum, gdzie znajduje się wartościowa wystawa poświęcona zbrodniom stalinowskim.

III. Lekcja na Polskim Cmentarzu Wojennym w Kijowie-Bykowni (skrót scenariusza)

Wykorzystując scenariusz lekcji w Katyniu, można podobną lekcję przeprowadzić również w Bykowni.

Cele i metody pozostają takie same.

Środki dydaktyczne

- tekst Sławomira Kalbarczyka poświęcony ofiarom zbrodni katyńskiej dokonanej w 1940 r. na terytorium obecnej Ukrainy:

„Możemy się również tylko domyślać, jak przebiegała egzekucja. Jeśli chodzi o Charków, to zapewne cywilnych więźniów mordowano tak samo, jak jeńców ze Starobielska – strzałem w kark (na wysokości trzeciego kręgu szyjnego, by ograniczyć krwawienie). Praktyka wykonywania wyroków śmierci, przyjęta w Kijowie od 1937 r., była nieco bardziej skomplikowana. Więźniów, przetrzymywanych w więzieniu Łukianowskim, dowożono windą z cel do specjalnego pomieszczenia, służącego do przeprowadzania egzekucji. Tu skazaniec był odwracany twarzą do ściany i zmuszany do ukłęknięcia. Następnie przyginano mu głowę do dołu, a stojący za nim oprawca oddawał strzał z pistoletu w potylicę. W ten sposób, podczas egzekucji odbywających się wyłącznie w nocy, tracono od 100 do 150 więźniów. Z miejsc pochowku ofiar zbrodni, dokonanej na obywatelach polskich na Ukrainie, udało się – jak na razie – ustalić tylko jedno. Jest nim las w okolicach wsi Bykownia pod Kijowem. W 1937 r. NKWD wydzieliło tam teren o wymiarach 200 x 200 m i ogrodziło go zielonym parkanem o wysokości 2,5 m, zaopatrzonym w bramę wjazdową. Wprowadzono całodobową ochronę wydzielonej działki, na terenie której wryto głębokie rowy. [...] Samochody ciężarowe regularnie kursowały między więzieniem Łukianowskim a Bykownią”.

Sławomir Kalbarczyk, *Ukraińska Lista Katyńska*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 4(111), s. 58

- zdjęcia nr 97(315), 97A(315A);

- przygotowana wcześniej lista oficerów – ofiar zbrodni, którzy byli związani z rodzinną miejscowością/regionem uczniów (na podstawie tzw. ukraińskiej listy katyńskiej);
- obiekty historyczne (Kijów – dawne więzienie Łukianowskie, Polski Cmentarz Wojenny w Kijowie-Bykowni).

Przebieg lekcji

A. Przygotowanie do lekcji

Uwaga: Jeśli wyjazd jest elementem projektu edukacyjnego, uczniowie winni wykorzystać przygotowane materiały i zadania.

Przed wyjazdem uczniowie winni przygotować z pomocą nauczyciela odpowiednie źródła i fragmenty literatury oraz poezji poświęcone tematyce Zbrodni Katyńskiej. Ponadto ich zadaniem jest sporządzenie spisu osób z tzw. listy ukraińskiej, związanych z miejscowością lub regionem, w których znajduje się szkoła. Trzeba uwzględnić, że w Bykowni przy zwłokach zamordowanych nie zachowały się żadne pamiątki. Warto natomiast wykorzystać inne źródła, m.in. zamieszczone w części źródłowej Materiałów dla ucznia. Mogą je wybrać sami uczniowie w ramach przygotowania do wyjazdu.

B. Wprowadzenie

Przed wizytą w Bykownią warto zatrzymać się przy więzieniu Łukianowskim w Kijowie, znajdującym się przy ul. Dehtiarivskiej 13 (вул. Дегтярівська 13). Obecnie mieści się tu areszt śledczy. Tam przeprowadzano egzekucje polskich więźniów.

C. Właściwa część lekcji

Polski Cmentarz Wojenny w Kijowie-Bykowni znajduje się ok. 15 km od centrum Kijowa, na lewym brzegu Dniepru, przy wylotowej szosie w kierunku na Browary. Podczas jazdy ulicą Browarskyj prospekt (ukr. Броварський проспект) z prawej strony widać pomnik i wejście na teren kompleksu memorialnego, którego główna część znajduje się głębiej w lesie. Jego oficjalna nazwa brzmi Państwowy Rezerwat Historyczno-Memorialny „Mogiły Bykowni” (ukr. Державний історико-меморіальний заповідник „Биківнянські могили”).

Opis polskiej części cmentarza znajduje się na odwrocie mapy nr 2 dołączonej do pakietu. Symbolika cmentarza jest podobna jak w Katyniu, i można ją wykorzystać, uwzględniając jednak drobne różnice w układzie i położeniu cmentarza oraz materiale (wszystkie elementy są kamienne, z szarego granitu).

MATERIAŁY POMOCNICZE

MATERIAŁ POMOCNICZY DLA NAUCZYCIELA NR 1

Instytucje zajmujące się zagadnieniem zbrodni katyńskiej:

- Związek Stowarzyszeń Rodzin Katyńskich w Polsce oraz Chicago
- Instytut Pamięci Narodowej
- Muzeum Katyńskie
- Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa
- Narodowe Centrum Kultury
- Ośrodek „Karta”
- Instytut Katyński
- Dom Polski w Smoleńsku
- Państwowy Kompleks Memorialny w Smoleńsku
- Stowarzyszenie Komitet Pamięci Katynia – Komitet Katyński
- Niezależny Komitet Historyczny Badania Zbrodni Katyńskiej
- Polska Fundacja Katyńska

MATERIAŁ POMOCNICZY DLA NAUCZYCIELA NR 2

Ramowy plan wyprawy do Katynia na 6 dni

Dzień 1.

- Przejazd do Białegostoku – nocleg.

Dzień 2.

- Przekroczenie przejścia granicznego Kuźnica Białostocka – Bruzgi.
- Przejazd z przejścia granicznego do Grodna.
- Spotkanie z konsulem RP w Grodnie.
- Zwiedzanie Grodna (miasto broniło się przed Sowiecami w 1939 r. i srogo zostało za to przez nich ukarane).
- Pobyt w Bohatyrewiczach nad Niemnem.
- Zwiedzanie Nowogródka.
- Nocleg w Nowogródku.

Dzień 3.

- Pobyt nad jeziorem Świtez.
- Pobyt w Kuropatach pod Mińskiem (miejsce rozstrzelania i pochówku ofiar terroru stalinowskiego), zapalenie zniczy.
- Przejazd z Kuropat do przejścia granicznego Krasnaja Gorka.
- Przyjazd do Smoleńska – zakwaterowanie i nocleg.

Dzień 4.

- Przejazd z hotelu na stację kolejową Gniezdowo.
- Przejazd z Gniezdowa do Katynia.
- Pobyt na Polskim Cmentarzu Wojennym „Katyń”.
- Przejazd z Katynia na obrzeża lotniska wojskowego Smoleńsk-Siewiernyj, w miejsce katastrofy z 10 kwietnia 2010 r. Następnie przejazd do biblioteki parafialnej w Smoleńsku – spotkanie z przedstawicielami Domu Polskiego w Smoleńsku.
- Zwiedzanie Smoleńska. Nocleg w Smoleńsku.

Dzień 5.

- Podróż powrotna – przejazd do przejścia granicznego Krasnaja Gorka.
- Zwiedzanie Nieświeża i Miru.
- Nocleg w Baranowiczach.

Dzień 6.

- Przejazd do Brześcia.
- Zwiedzanie miasta (twierdzy brzeskiej, Polskiego Cmentarza Garnizonowego).
- Przejazd z Brześcia do przejścia granicznego Terespol – Brześć.
- Droga powrotna do domu.

Ramowy plan wyprawy do Bykowni i Charkowa (7 dni):

1. Przejazd do Lwowa.
2. Lwów – Kijów.
3. Kijów – Charków.
4. Charków – Piatichatki.
5. Charków – Bykownia – Kijów.
6. Kijów – Poryck – Lwów.
7. Lwów – droga powrotna.

Ramowy plan wyprawy do cmentarzy katyńskich i miejsc straceń ofiar zbrodni katyńskiej – wersja 15-dniowa:

1. Przejazd do Białegostoku (nocleg).
2. Białystok – Nowogródek – Mińsk (zwiedzanie miasta, nocleg).
3. Mińsk – Kuropaty (miejsce rozstrzelania i pochówku ofiar stalinowskiego terroru na Białorusi) – Smoleńsk (nocleg).
4. Smoleńsk – Katyń (pobyć na Polskim Cmentarzu Wojennym) – Smoleńsk (miejsce katastrofy lotniczej z 10 kwietnia 2010 r.; zwiedzanie miasta, nocleg).
5. Smoleńsk – Ostaszków (zwiedzanie obozu dla polskich jeńców wojennych) – Twier (nocleg).
6. Twier – Miednoje (Polski Cmentarz Wojenny) – Moskwa (nocleg).
7. Moskwa (zwiedzanie: pomnik–kamień z Wysp Sołowieckich na placu na Łubiance, Cmentarz Doński – symboliczne groby gen. Leopolda Okulickiego i zastępcy delegata Rządu RP na Kraj Stanisława Jasiukowicza; Kreml, miasto; nocleg).
8. Moskwa – Kozielsk (zwiedzanie obozu dla polskich jeńców wojennych) – Kursk (nocleg).
9. Kursk – Charków (nocleg).
10. Charków – Piatichatki (Polski Cmentarz Wojenny) – Starobielsk (zwiedzanie obozu dla polskich jeńców wojennych) – Charków (nocleg).
11. Charków – Kijów (nocleg).
12. Kijów – Bykownia (Polski Cmentarz Wojenny) – Babi Jar – Kijów (nocleg).
13. Kijów – Poryck (miejsce rzezi ludności polskiej w 1943 r.) – Łuck (nocleg).
14. Łuck – Lwów (zwiedzanie: Wzgórza Wuleckie, Cmentarz Łyczakowski i Cmentarz Obrońców Lwowa, miasto; nocleg).
15. Lwów – droga powrotna do domu.

MATERIAŁ POMOCNICZY DLA NAUCZYCIELA NR 3

Przy organizowaniu podróży do Katynia należy wziąć pod uwagę następujące elementy, które można zlecić do przygotowania biurom turystycznym albo organizować we własnym zakresie:

- kalkulacja kosztów (*) – pozyskanie dofinansowania;
- wyznaczenie szlaku podróży;
- zaplanowanie i rezerwacja noclegów;
- wyszukanie przewoźnika (pilota);
- uzyskanie wizy rosyjskiej i tranzytowej białoruskiej;
- ubezpieczenie na podróż;
- poinformowanie placówek konsularnych;

Należy wyposażyć uczestników w:

- lekarstwa – odpowiednią ilość na czas całej podróży;
- suchy prowiant, grzałkę, ewentualnie czajnik elektryczny, sztućce, kubeczek itp.;
- śpiwór;
- kieszonkowe: waluta wizytowanych krajów (rubel białoruski i rosyjski), względnie dolary amerykańskie lub euro (do wymiany na miejscu);
- wygodne ubranie i obuwie oraz odpowiedni strój na czas odwiedzania cmentarzy;
- znicze.

Można zabrać:

- rodzimą ziemię, która zostanie następnie rozsypana na grobach żołnierzy spoczywających na cmentarzach wojennych;
- wydawnictwa rosyjskojęzyczne o Katyniu (źródło: Wspólnota Polska oraz Muzeum Katyńskie w Warszawie).

(*) Należy wkalkulować:

- przejazd: np. Kraków – Katyń – Kraków ok. 2800 km = ok. 12 000 zł;
- noclegi (standard schroniska młodzieżowego) + wyżywienie (śniadania + obiadykolacje) = 5 noclegów = ok. 400 zł/os.;
- wizy: rosyjska + voucher – 60–100 euro/os., tranzytowa białoruska – 15 euro;
- ubezpieczenie – ok. 30 zł/os.;
- pilot – ok. 1000 – 1200 zł + koszty noclegu i wyżywienia.

Razem koszt dla każdego uczestnika to ok. 1300 zł.

Wyjazd do Charkowa i Bykowni (Ukraina) nie wymaga wiz.

MATERIAŁ POMOCNICZY DLA NAUCZYCIELA NR 4

„Sojusznicy” w realizacji projektu: instytucje wymienione w materiale pomocniczym nr 2 oraz:

- Wspólnota Polska,
- organa i instytucje samorządowe,
- ambasady i konsulaty,
- wojsko,
- media,
- duchowieństwo polskie.

MATERIAŁ POMOCNICZY DLA NAUCZYCIELA NR 5

Apel Pamięci Pomordowanych – na wzór uroczystości otwarcia cmentarzy katyńskich:

(uwaga dla nauczyciela: odczytuje jedna osoba, uprzednio przygotowana)

„Zebrałiśmy się tu, w Katyniu, na Polskim Cmentarzu Wojennym, gdzie spoczywają tysiące zamordowanych bestialsko polskich oficerów. Zamordowano ich na mocy zbrodniczej decyzji najwyższych państwowych władz Związku Sowieckiego. Ta decyzja podjęta została 70 lat temu, 5 marca 1940 r. i podpisana przez: Stalina, Berię, Woroszyłowa, Mołotowa, Kalinina, Kaganowicza, a wykonana przez NKWD. Dziś stajemy do apelu, by uczcić ofiary jednej z najbrutalniejszych zbrodni w dziejach cywilizowanego świata. Zbrodni, którą usiłowały zataić przez blisko pół wieku późniejsze najwyższe władze Związku Sowieckiego, stając się w ten sposób jej współuczestnikami.

POLACY WSZYSTKICH POKOLEŃ!

Ci najstarsi, którzy tak wiele wycierpieli. I ci najmłodszy, których oplakaliście morzem łez, na których czekaliście w bólu z nadzieją, i Wy, którzyście zginęli, abyśmy mogli żyć.

WZYWAM WAS!

Zamordowanych w Katyniu, Smoleńsku, Twerze, Charkowie i innych miejscach kaźni na nieludzkiej ziemi.

Was wszystkich, których ciała zmieniono w nicość, słoczono w bezimiennych dołach i zbeszczeszczono wielokrotnie, próbując zataić przed światem miejsca tych okrutnych mordów. Przybywajcie tu do Lasu Katyńskiego na uroczysko Kozie Góry!

STAŃCIE DO APELU!

(wszyscy odpowiadają)

POLEGLI NA POLU CHWAŁY!

[...]

Jeńcy Kozielska, Wy stłoczeni w murach klasztoru i budynkach Skitu, rewidowani, maltretowani, pozbawieni wieści o losach Waszych najbliższych i Waszego kraju, karmieni kłamliwą propagandą, upokarzani przez oprawców w mundurach NKWD.

STAŃCIE DO APELU!

(wszyscy odpowiadają)

POLEGLI NA POLU CHWAŁY!

[...]

Wzywam Was Wszystkich tu obecnych, wierzących w zwycięstwo prawdy i w sprawiedliwość, stańmy wspólnie do apelu z tymi, którzy pozostali na zawsze, na wiecznej warcie w służbie ukochanej Ojczyzny.

STAŃMY RAZEM DO APELU!

(wszyscy odpowiadają)

CZEŚĆ ICH PAMIĘCI!”

Tekst apelu można odpowiednio zmodyfikować w Piatichatkach lub Miednoje, np.:

[...]

Jeńcy obozu w Starobielsku i więźniowie enkawudowskich aresztów, zamordowani w charkowskiej katowni NKWD. Wzywam Synów Polskiej Ziemi, których chciano pozbawić zasłużonej sławy! Stańcie tak, jak przed laty w czasie okrutnej próby.

STAŃCIE DO APELU!

(wszyscy odpowiadają)

POLEGLI NA POLU CHWAŁY!

MATERIAŁ POMOCNICZY NR 6

Do wykorzystania podczas lekcji w Katyniu, Charkowie i Bykowni, a szczególnie w Miednoje

Mordercy są długowieczni

Jaki trzeba wykopać dół, żeby pochować dwustu pięćdziesięciu ludzi? Wielki. Dół w Miednoje musiał być wystarczająco duży, żeby zmieścić trzystu trzydziestu ludzi, jak za pierwszym razem, kiedy tyle właśnie osób dostarczono do rozstrzelania. „Nocy nam na to nie starczyło – zeznał w 1991 r. Dmitrij Tokariew, szef kalinińskiego urzędu NKWD, gdzie w 1940 r. zabijano jeńców z Ostaszkowa. – Wasilij Błochin zarządził, żeby nie przekraczać normy dwustu pięćdziesięciu dziennie. I przywiózł ze sobą dwóch operatorów koparki. Wcześniej, gdy podniosłem problem robotników potrzebnych do wykopywania grobów, tylko mnie wyśmiał”.

Postanowienie o rozstrzelaniu polskich jeńców z Kozielska, Starobielska i Ostaszkowa podpisało 5 marca 1940 r. siedmiu bolszewików: Józef Stalin, wnioskodawca Ławrientij Beria, Kliment Woroszyłow, Wiaczesław Mołotow, Anastas Mikojan, Michaił Kalinin i Łazar Kaganowicz. Beria nie zwlekał: 22 marca wydał rozkaz „O rozładowaniu więzień NKWD”, ostatecznie pieczętując los uwięzionych Polaków. Nadszedł czas działania.

Nie splamił rąk krwią

Wasilij Błochin do dziś uchodzi za największego mordercę w historii zbrodni. Psychopata, który przez 30 lat wykonywał egzekucje, zastrzelił własnoręcznie około 50 tys. ludzi. W ciągu miesiąca pozbawiał życia średnio 140 osób. Doświadczenie nabywane dzień po dniu od pierwszej „roboty” na Łubiance w 1924 r. uczyniło zeń sprawnego organizatora masowych rzezi.

W kwietniu 1940 r. Błochin zabrał się pracy ze znajomością rzeczy. Zawsze był twardy, ale wtedy, w piwnicach czteropiętrowego budynku NKWD przy ul. Sowieckiej 2 w Kalininie (Twerze), dokąd przywożono Polaków z Ostaszkowa i skąd wywożono ich zwłoki, zaczął się męczyć. Rozstrzelał pierwszej nocy trzystu trzydziestu lu-

dzi, przeważnie funkcjonariuszy policji i oficerów Korpusu Ochrony Pogranicza oraz wywiadu. Po kilku dniach napisał raport, aby dostarczano z Ostaszkowa mniejsze transporty, bo on „nie wyrabia”. Tak właśnie się wyraził. I dlatego ustanowił dzienną normę – 250 ludzi. Zadał też o broń: wiedział, że rosyjskie nagany błyskawicznie się przegrzewają i często zacinają. Wolał niemieckie pistolety Walther 7,65 mm. Przywiózł ich ze sobą dużo, bo nawet Walther zużywa się szybko, jeśli oddaje się z niego kilkadziesiąt strzałów dziennie. Między egzekucjami odpoczywał w salonce, sprowadzonej specjalnie dla niego na bocznicę kolejową.

Tokariew martwił się na początku o robotników do kopania masowych grobów. Ale Błochin szybko go objaśnił: „Tu koparka potrzebna”. Z Moskwy przywiózł ze sobą dwóch operatorów, a samą maszynę znalazł w Kalininie. Pierwszy grób głębokości 4–6 metrów powstał w Miednoje, na terenie lotniskowym NKWD, odległym 32 kilometry od miasta.

Od swoich ludzi zażądał, żeby nakładali skórzane fartuchy rzeźnicze, bowiem – jak zwykł był powtarzać – „mundur funkcjonariusza NKWD powinien być zawsze czysty i schludny”. On sam zabijał w długim skórzanym fartuchu, brązowej skórzanej czapce i rękawicach – też skórzanych, z mankietami powyżej łokci. Wypracował technikę strzelania w potylicę z optymalnym skutkiem: śmierć ofiary następowała natychmiast przy niewielkim krwawieniu. Pozwalało to uniknąć szamotaniny i brodzenia w kałuży krwi. „Trzeba tylko dobrze trafić kulą między kręgi szczytowy i obrotowy kręgosłupa szyjnego, trzymając lufę skierowaną ukośnie ku górze – uczył innych. – Kula wyjdzie wtedy przez oczodół lub usta, poleje się mało krwi. Pocisk wchodzący w potylicę rozrywa czoło i powoduje krwotok”.

Błochin zabronił przynosić wódkę na miejsce egzekucji, ale za to każda noc po pracy kończyła się pijaństwem. Zażyczył sobie, żeby wódkę przysyłano całymi skrzynkami. Kiedy wszyscy jeńcy z Ostaszkowa – ponad 6300 osób – zostali już unicestwieni, urządził poźegnalną libację dla zbrodniarzy.

Zadowolony Beria przyznał całej ekipie nagrody pieniężne „za wykonanie zadania specjalnego”. Także Błochin otrzymał premię w wysokości miesięcznego uposażenia. Ostatecznie był fachowcem, to jemu Stalin powierzał wcześniej zadania szczególnej wagi. Uczestniczył w czystkach w latach 30., wykonując wyroki między innymi na Lwie Kamieniewie, Grigoriju Zinowiewie i Nikołaju Jeżowie. Przypisuje mu się zabicie pisarza Izaaka Babla. W 1937 r. na rozkaz Stalina zlikwidował generała Tuchaczewskiego, dowódcę frontu zachodniego podczas wojny polsko-sowieckiej w 1920 r., któremu Stalin zarzucał błędy w bitwie warszawskiej i klęskę.

Kiedy Zinowiew i Kamieniew, najbliżsi współpracownicy Lenina, pisali w więzieniu prośby o łaskę, Stalin wypoczywał w słońcu Soczi. Spłaszczone kule, jeszcze ciepłe, wydobyto z ich czaszek, umyto i przekazano szefowi NKWD Gienrichowi Jagodzie. Ten dołączył do nich dwie karteczki, „Zinowiew” i „Kamieniew”. Przechowywał kule do śmierci w marcu 1938 r. – z rąk Błochina. W spadku „pamiątki” dostały się jego następcy, Nikołajowi Jeżowowi. Z początkiem 1940 r. jego także postawiono przed Błochinem. Wtedy makabryczną „pamiątkę” zabrał nowy szef NKWD Ławrientij Beria.

Wasilij Błochin odszedł po śmierci Stalina na zasłużoną emeryturę. W 1955 r. umarł we własnym łóżku. Po Moskwie krążyły wprawdzie słuchy, że oszalał i popełnił samobójstwo, lecz tej wersji nigdy nie potwierdzono.

Egzekucje są nieprzyjemne

Zwierzchnikowi Błochina, byłemu szefowi kalinińskiego Zarządu NKWD Tokariewowi, pamięć dopisywała – zwłaszcza do szczegółów. 20 marca 1991 r. w wieku 89 lat stał się przed prokuratorem jako świadek. „Łącznie około trzydziestu osób uczestniczyło w rozstrzeliwaniach – opowiadał. – Do celi, gdzie odbywało się rozstrzeliwanie, nie wchodziłem. Tam technologia była wypracowana przez Wasilija Błochina, tak..., i komendanta naszego Zarządu Andrieja Rubanowa. Obili oni wojskiem drzwi wychodzące na korytarz, żeby nie było słyhać strzałów w celach. Następnie wyprowadzali skazanych przez korytarz, skręcali w lewo, gdzie była czerwona świetlica. W czerwonej świetlicy sprawdzali według listy: czy zgadzają się dane personalne, czy nie ma jakiegoś błędu, tak..., a następnie, gdy przekonywali się, że to ten człowiek, który ma być rozstrzelany, niezwłocznie zakładali mu kajdanki i wprowadzali do celi, gdzie dokonywano rozstrzelania. Ściany celi były również obite materiałem dźwiękochłonnym” – zeznał. Uderzył go dziecienny wygląd jednego z jeńców. „Ile masz lat?” – spytał. Chłopak powiedział, że osiemnaście. Był telefonistą w straży granicznej. „Wszedł i uśmiechał się, tak, chłopiec, zupełny chłopiec, osiemnaście lat – powiedział Tokariew. – Spytałem, ile pracował. Chłopak zaczął liczyć po polsku. Sześć miesięcy”.

Egzekucja następowała przy zagłuszającej pracy wentylatora, gdy jeńiec musiał, wchodząc, pochylić głowę pod niżającym się sufitem. „Rozstrzeliwanie było okropnie nieprzyjemne – mówił Tokariew. – Z celi było wyjście

na podwórko. Tamtędy wyciągali trupy, ładowali na samochód i jechali”. Wspomniał też o nieudolności towarzyszy ze Smoleńska, którym „jeden ze skazańców usiłował uciec, krzyczał i ludzie to słyszeli”.

Jego zeznania pomogły odnaleźć miejsce w Miednoje, gdzie pogrzebano zwłoki. Tokariewa pochowano dwa lata później, w 1993 r.

Do śmierci nikt więcej nie zadawał mu pytań o Twer.

Porządek musi być

Mitrofan Syromiatnikow, strażnik z więzienia NKWD w Charkowie, który sam zabijał jeńców ze Starobielska, przywiązywał wielką wagę do sprawnej organizacji. Pół wieku po tamtych wydarzeniach starał się obrazowo przedstawić śledczym przebieg egzekucji: „Przyprowadzają ofiarę na korytarz. Tam ja, przypuśćmy, stoję w drzwiach – tłumaczył. – Otwieram i pytam, czy można. Stamtąd pada odpowiedź: »wejść«. Prokurator stoi za stołem, obok komendant. Pyta: nazwisko, imię, imię ojca, rok urodzenia i mówi »możecie iść«. Tu od razu strzał i już koniec, koniec. Inni nic nie widzieli. Oni tylko słyszeli odgłos. I to wszystko. Niczego natomiast nie widzieli” – zeznał jako świadek 30 lipca 1991 r. I rzeczywiście wszystko szło jak należy. „Tak, tak. Braliśmy szynel, czapki. Prawilno. Trzeba było ich przecież przykrywać, trzeba było im czymś owijać głowy. Rozumiecie. Żeby nie krwawili. Dlatego owijaliśmy od razu po rozstrzelaniu – mówił. – Zrobiono też takie zadaszenie, gdzie wejście do piwnicy i gdzie ich rozstrzeliwano. Od góry zrobiono takie zadaszenie, pod które wjeżdżał samochód. Żeby podczas załadunku nie było nic widać z okien na górze. Rozumiecie”. Na pytanie prokuratora: „Jak się zachowywali, kiedy wiązano im ręce?” odpowiedział: „Nic nie mówili. Po prostu wiedzieli, co chcą z nimi zrobić”. Śledczy chciał jeszcze wiedzieć, czy przyjmowali śmierć z godnością. „Tak” – potwierdził Syromiatnikow.

„Wrzucano trupy wprost z samochodu do przygotowanych uprzednio dołów. Bywało jednak, że z Charkowa przywożono więźniów i zabijano ich dopiero tutaj” – pamięta. Nie zapomniał też, co działo się potem: „Dwóch brało i kładło na nosze, dwóch stało na samochodzie, a dwóch wynosiło nosze. Braliśmy ich stamtąd i układaliśmy na samochodzie, na przemian, jednego głową w jedną stronę, a drugiego w przeciwną. I tak stopniowo do brzegu, ładowaliśmy około 25 do 30 osób. Potem tymi szynelami, które zostawały, przykrywaliśmy z wierzchu. A potem wrzucaliśmy ich do dołu”.

Mordowano wieczorami strzałem w tył głowy w podziemnej celi śmierci. Zwłoki ładowano na ciężarówkę i przewożono do lasu koło osiedla Piatichatki, do ośrodka wypoczynkowego NKWD, ogrodzonego wysokim parkanem z drutem kolczastym.

Mitrofanowi Syromiatnikowi, który żył do 1992 r., nigdy nie postawiono zarzutów.

Inni niewinni

Dużo wyżej w hierarchii niż Błochin, Tokariew i Syromiatnikow stał Piotr Soprunienko, który kompletował i podpisywał listy z nazwiskami Polaków wysyłanych na śmierć. We wrześniu 1939 r. odszedł z sowieckiej armii i objął funkcję naczelnika Zarządu do spraw Jeńców Wojennych Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych ZSRS, powołanego rozkazem Berii. 20 lutego 1940 r. przedstawił projekt „rozgruzki” (rozładowania) wszystkich trzech obozów: zwolnienie około 800 oficerów: około 300 starszych, chorych lub kalekich i 500 „pożytecznych” agronomów, lekarzy, inżynierów z „zachodniej Ukrainy” i „zachodniej Białorusi”; 400 oficerów Korpusu Ochrony Pogranicza, sędziów, prokuratorów, ziemian, działaczy różnych partii i pracowników wywiadu zamierzał oddać pod Sąd Specjalny NKWD. Plan ten obejmował około tysiąca dwustu ludzi. – A co z trzynastoma tysiącami? – pytał Beria i 5 marca sam zaproponował Stalinowi proste rozwiązanie: wydanie wyroków śmierci w trybie specjalnym, bez wzywania aresztowanych i bez przedstawiania im zarzutów. Biuro Polityczne KC Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii bolszewików wydało na piśmie ściśle tajne polecenie zgodne z wnioskiem Berii.

Od 1 kwietnia Soprunienko telefonował do komendantów wszystkich trzech obozów: Korolewa w Kozielsku, Berezkowa w Starobielsku i Borisowca w Ostaszkowie, przekazując kolejne spisy nazwisk ludzi przeznaczonych do transportu. Kilka razy wysłał też szyfrogram: „Jeśli na listach jeńców wojennych podlegających odesłaniu z obozu jest wasza agentura, tej ostatniej nigdzie nie odsyłajcie do wydania specjalnego rozporządzenia”. Ocalało około stu osób zwerbowanych przez NKWD.

Odesłany w 1963 r. w stan spoczynku, spędził 30 lat na emeryturze w Moskwie. Mieszkał przy ulicy Sadowaja–Samotiecznaja. Z początkiem lat 90. przesłuchano go w prokuraturze jako świadka. Twierdził, że sam nie strzelał, i odżegnywał się od winy.

Do śmierci w 1993 r. nikt nie zakłócał jego spokoju.

Jeden z podpisanych pod decyzją z 5 marca 1940 r. o likwidacji 21 857 polskich jeńców i więźniów doczekał lat 90. XX wieku. Łazar Kaganowicz, bliski współpracownik Stalina, został po jego śmierci usunięty przez Chruszczowa z KPZS. W Rosji do dziś pamięta się o zbrodniach popełnianych przez niego podczas tzw. kolektywizacji i rozkułaczania na Ukrainie, północnym Kaukazie, centralnej Rosji i na Syberii. W 1959 r. władze wysłały go na emeryturę. Był przesłuchiwany w związku ze zbrodnią katyńską – jako świadek. Umarł 25 lipca 1991 r.

Po śmierci Stalina jego następcy zgładzili Berię ze strachu o siebie. Mołotow, znany przede wszystkim jako sygnatariusz układu o nieagresji z Niemcami, rozstał się z tym światem w 1986 r. Woroszyłow spoczywa od 1969 r. przy ścianie Kremla na Placu Czerwonym. Kalinin rozchorował się śmiertelnie w 1946 r. Na jego cześć przemianowano miasta Królewiec (Kaliningrad) i Twer (Kalinin). Mikojan najdłużej utrzymał się na szczycie: w 1956 r. on podjął decyzję o stłumieniu powstania węgierskiego, a w czasie kryzysu kubańskiego pośredniczył w rozmowach Castro–Kennedy–Chruszczow. Dożył w Moskwie do 1978 r.

Biuro Polityczne KC WKP(b) powołało 5 marca 1940 r. organ odpowiedzialny za zagładę polskich jeńców, Kolegium Specjalne w składzie: Wsiewołod Mierkułow – I zastępca ludowego komisarza spraw wewnętrznych, naczelnik Głównego Zarządu Bezpieczeństwa Państwowego NKWD; Bogdan Kobiłow – komisarz bezpieczeństwa państwowego, naczelnik Zarządu Gospodarczego NKWD, oraz Leonid Basztakow, naczelnik 1 Wydziału Specjalnego NKWD. Dwóch pierwszych jego członków stracono w 1953 r. po aresztowaniu Berii, a trzeci, Basztakow, pracował do 1951 r. w Ministerstwie Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR. Nie żyje od 1970 r.

Major KGB w Smoleńsku, Oleg Zakirow, zajmował się w 2000 r. tropieniem zbrodniarzy katyńskich. Wpadł na trop niejakiego Essena – emerytowanego zastępcy naczelnika do spraw egzekucji w więzieniu moskiewskim. Znalazł jeszcze jednego o nazwisku Mazur, po wojnie członka kolegium redakcyjnego jednego z tygodników – Zakirow nie mówi, którego. We wrześniu 2007 w Moskwie krążyły pogłoski, że gdzieś jest jeszcze nieznany z imienia były enkawudzista, niejaki Estron.

* * *

Aleksander Szelepin, w 1959 r. szef Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS, zasugerował Chruszczowowi, by zlikwidował akta zamordowanych Polaków, „przechowywane w opieczętowanym pomieszczeniu”. Chruszczow go posłuchał: zachował tylko najważniejsze dokumenty, które mieściły się w jednej teczce specjalnej. Żeby nie został żaden ślad.

Anna Zechenter, *Mordercy są długowieczni* [w:] *A kto chce być sługą...*, red. F. Musiał, J. Szarek, Kraków 2009, s. 13–20.

PRZYKŁADOWE TEMATY ESEJÓW

1. Od fałszerstwa do przemilczenia. Opisz sposób przedstawiania zbrodni katyńskiej przez propagandę państwa totalitarnego.
2. Prawda zawsze zwycięża. Omów pół wieku zmagania o prawdę w sprawie zbrodni katyńskiej.
3. Przedstaw obraz zbrodni katyńskiej w oficjalnej historiografii PRL i uzasadnij postępowanie władz komunistycznych.
4. *Mogiłami jestznaczona historia Polski... takiej mogiły jeszcze nie było.* Wyjaśnij wyjątkowy charakter zbrodni katyńskiej.
5. Przedstaw sposób manipulowania faktami historycznymi przez państwo totalitarne na przykładzie zbrodni katyńskiej.
6. Przedstaw konsekwencje mordu NKWD na polskich oficerach wiosną 1940 r. dla dalszych losów narodu polskiego.
7. Przedstaw losy świadków zbrodni jako przykład mechanizmu działania władz komunistycznych. Uwzględnij przypadki Stanisława Swianiewicza, Józefa Mackiewicza, Ferdynanda Goetla, Mariana Wodzińskiego i ks. Stefana Niedzielaka.

BIBLIOGRAFIA

1. ŹRÓDŁA

1.1. Dokumenty

- Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów. 17 września 1939*, t. 1: *Geneza i skutki*, red. E. Kozłowski, Warszawa 1994.
- Dokumenty Katynia. Decyzja*, oprac. J. Jaruzelski, Warszawa 1992.
- Kapelani Wojska Polskiego pomordowani na Wschodzie 1940–1941. Materiały i źródła do biografii duszpasterzy Wojska Polskiego z lat 1919–1939 wszystkich wyznań religijnych – ofiar zbrodni katyńskiej*, oprac. B. Tarkowska, Warszawa–Mińsk Mazowiecki 2013.
- Katyń. Dokumenty ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.* (z mapą *Las Katyński – rejon egzekucji i dołów śmierci*), tłum. W. Materski, Warszawa 1992.
- Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 1: *Jeńcy niewypowiedzianej wojny. Sierpień 1939 – marzec 1940*, oprac. W. Materski [i in.], Warszawa 1995.
- t. 2: *Zagłada. Marzec–czerwiec 1940*, Warszawa 1998.
- t. 3: *Losy ocalałych. Lipiec 1940 – marzec 1943*, Warszawa 2001.
- t. 4: *Echa Katynia. Kwiecień 1943 – marzec 2005*, Warszawa 2006.
- Katyń w dokumentach Kongresu USA. Izba Reprezentantów Kongresu Stanów Zjednoczonych*, Pelplin–Warszawa–Londyn 2003.
- Katyn. A Crime Without Punishment*, red. A.M. Cienciała, N. Lebedeva, W. Materski, New Haven 2007.
- Rosja a Katyń*, red. I. Porycka, A. Wancerz-Gluza, Warszawa 1994.
- Słowa tęsknoty. Zachowane listy jeńców Kozielska, Ostaszkowa i Starobielska*, oprac. E. Gruner-Żarnoch, M.D. Wołągiewicz, Szczecin 1996.
- Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów* (z przedmową gen. Władysława Andersa), Warszawa 1989 (wcześniej kilkanaście wydań londyńskich).
- Zeznania Syromiatnikowa*, oprac. B. Łojek, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1995, nr 1/2.
- Zeznanie Tokariewa*, „Zeszyty Katyńskie” 1994, nr 3.

1.2. Pamiętniki, relacje i wspomnienia

- Anders W., *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Warszawa 2007.
- Berling Z., *Wspomnienia. Z łagrów do Andersa*, Warszawa 1990.
- Czapski J., *Na nieludzkiej ziemi*, Kraków 2001.
- Czapski J., *Wspomnienia starobielskie*, Kraków 2001.
- Goetel F., *Czasy wojny*, oprac. M. Gałęzowski, Kraków 2005.
- Kaczorowska T., *Kiedy jesteście, mniej boli... Losy dzieci katyńskich*, Gdynia 2003.
- Katyń. Relacje, wspomnienia, publicystyka*, wstęp i oprac. A.L. Szcześniak, Warszawa 1989.
- Mackiewicz J., *Dymy nad Katyniem* [w:] *Fakty, przyroda i ludzie*, Londyn 1984.
- Mackiewicz J., *Katyń – zbrodnia bez sądu i kary* (rozproszone szkice o Katyniu), zebrał i oprac. J. Trznadel, t. 1: *Mordercy z lasu katyńskiego*; t. 2: *Widziałem na własne oczy*, Warszawa 1997.
- Mackiewicz J., *Sprawa mordu katyńskiego. Ta książka była pierwsza*, Londyn 2009.
- Morawski J., *Ślad kuli*, Warszawa–Londyn 1992.
- Pamiętniki znalezione w Katyniu*, przedm. J. Zawodny, Paryż–Warszawa 1990.
- Peszkowski Z., *...i ujrzałem doły śmierci. Charków–Miednoje–Katyń, Śrem 1993.*
- Peszkowski Z., *Pamięć Golgoty Wschodu*, Warszawa 1995.
- Peszkowski Z., *Wspomnienia jeńca z Kozielska*, Warszawa 2006.
- Swianiewicz S., *W cieniu Katynia*, Warszawa 1990.

2. OPRACOWANIA

- Abarinow W., *Oprawcy z Katynia*, tłum. W. Dworak, K. Rumińska, Kraków 2007.
- Charków, *Katyń, Miednoje: polskie cmentarze wojenne*, red. i oprac. graf. A. Spanily, Gdynia 2000.
- Charków, *Katyń, Twer. W 60. rocznicę zbrodni*, red. A. Kola, J. Sziling, Toruń 2001.
- Charków. *Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego w Charkowie*, oprac. J. Ciesielski i in., Warszawa 2003, www.radaopwim.gov.pl/media/pliki/Ksiega_Cmentarna_Charkow.pdf
- Ciesielski S., Materski W., Paczkowski A., *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2002.
- II półwiecze zbrodni: Katyń, Twer, Charków*, red. M. Tarczyński, „Zeszyty Katyńskie” 1995, nr 5.
- Głowacki A., *Sowieci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939–1941*, Łódź 1997.
- Golon M., *Zbrodnia katyńska w propagandzie PRL (1944–1989). 45 lat fałszowania historii [w:] Charków, Katyń, Twer. W 60. rocznicę zbrodni*, red. A. Kola, J. Sziling, Toruń 2001.
- Gorelik J., *Kuropaty. Polski ślad*, Warszawa 1996.
- Gruner-Żarnocki E., *Starobielsk w oczach ocalałych jeńców*, Dziekanów Leśny 2009.
- Jaczyński S., *Zagłada oficerów Wojska Polskiego na Wschodzie. Wrzesień 1939 – maj 1940*, Warszawa 2006.
- Jankowski S.M., *Czterdziestu co godzinę*, „Zeszyty Katyńskie” 2002, nr 14.
- Jankowski S.M., Kotarba R., *Literaci a sprawa katyńska – 1945*, Kraków 2003.
- Kalbarczyk S., *Białoruska lista katyńska – brakujący element prawdy o Zbrodni Katyńskiej*, „Zeszyty Katyńskie” 2008, nr 23.
- Katyń. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego w Katyniu*, oprac. J. Kiński i in., Warszawa 2000, www.10pul.idl.pl/pliki/katyn/katyn_ksiega_cmentarna_cz1.pdf, www.10pul.idl.pl/pliki/katyn/katyn_ksiega_cmentarna_cz2.pdf, www.10pul.idl.pl/pliki/katyn/katyn_ksiega_cmentarna_cz3.pdf
- Katyń w literaturze. Międzynarodowa antologia poezji, dramatu i prozy*, oprac. J.R. Krzyżanowski, Lublin 2002.
- Katyń. Wybór publicystyki 1943–1988 i „Lista katyńska”*, Londyn 1988.
- Kisielewski T.A., *Katyń. Zbrodnia i kłamstwo*, Poznań 2008.
- Książek W., *Katyń i ksiądz Peszkowski*, „Przegląd Oświatowy” 2007, nr 17.
- Kurpińska H., *Zbrodnia nieukarana*, „Przegląd Oświatowy” 2006, nr 6.
- Lebiediewa N., *Katyń. Zbrodnia przeciwko ludzkości*, Warszawa 1997.
- Lebiediewa N., *60 lat fałszowania i zatajania historii Zbrodni Katyńskiej*, „Zeszyty Katyńskie” 2000, nr 12.
- Łojek J. [ps. Jerzewski L.], *Agresja 17 września 1939*, Warszawa 1990.
- Łojek J., *Dzieje sprawy Katynia*, Białystok 1989.
- Łysakowski P., *Kłamstwo katyńskie*, „Biuletyn IPN” 2005, nr 5/6.
- Macedoński A., *Historia Instytutu Katyńskiego w Polsce*, „Zeszyty Katyńskie” 1996, nr 6.
- Materski W., *Katyń... nasz ból powszedni*, Warszawa 2008.
- Materski W., *Katyń. Od kłamstwa ku prawdzie*, Warszawa 2012.
- Miednoje. Księga Cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego*, oprac. Z. Gajowniczek i in., t. 1–2, Warszawa 2006, www.radaopwim.gov.pl/media/pliki/Ksiega_Cmentarna_Miednoje_Tom1.pdf, http://www.radaopwim.gov.pl/media/pliki/Ksiega_Cmentarna_Miednoje_Tom2.pdf
- Mikke S., *„Śpij, mężny” w Katyniu, Charkowie i Miednoje*, Warszawa 1998.
- Montfort H. de, *Masakra w Katyniu*, Warszawa 1999.
- Paul A., *Katyń. Stalinowska masakra i tryumf prawdy*, Warszawa 2007.
- Peszowski Z., Jędrejek G., *Zbrodnia katyńska w świetle prawa*, Warszawa–Pelplin 2004.
- Polska 1939–1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. W. Materski, T. Szarota, Warszawa 2009.
- Polski Cmentarz Wojenny w Kijowie-Bykowni (Czwarty Cmentarz Katyński)*, Warszawa 2012.
- Przewoźnik A., Hejke K., *Cmentarze katyńskie*, Warszawa 2009.
- Przewoźnik A., Adamska J., *Katyń. Zbrodnia. Prawda. Pamięć*, Warszawa 2010.
- Siemaszko Z.S., *W sowieckim osaczeniu 1939–1943*, Warszawa 1991.
- Siomkajło A., *Katyń w pomnikach świata*, Warszawa 2002.
- Snyder T., *Skrwawione ziemie*, Warszawa 2011.
- Sowietyzacja kresów wschodnich II Rzeczypospolitej po 17 września 1939*, red. A. Sudoł, Bydgoszcz 1998.

- Szawłowski R., *Wojna polsko-sowiecka 1939*, t. 1: monografia, t. 2: dokumenty, Komorów 1997.
- Tucholski J., *Mord w Katyniu*, Warszawa 1991.
- Wardzyńska M., *Był rok 1939. Operacja niemieckiej policji bezpieczeństwa w Polsce. Intelligenzaktion*, Warszawa 2009.
- Wasilewski W., *Dlatego, że byli Polakami. 67. rocznica Zbrodni Katyńskiej*, „Przegląd Oświatowy” 2007, nr 7.
- Wasilewski W., *Żołnierze, których zabrakło...*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 10/11.
- W przeddzień zbrodni katyńskiej: agresja sowiecka 17 września 1939 roku*, red. M. Tarczyński, „Zeszyty Katyńskie” 1999, nr 10.
- Wawrzonek W.R., *Zbrodnia Katyńska i jej „białe plamy”*, Łódź 2008.
- Zagłada polskich elit. Akcja AB – Katyń*, Warszawa 2006.
- Zawodny J.K., *Katyń*, Lublin–Paryż 1989.
- Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy. Historia, archeologia, kryminalistyka, polityka, prawo*, red. M. Tarczyński, „Zeszyty Katyńskie” 1992, nr 2.
- Zbrodnia katyńska. W kręgu prawdy i kłamstwa*, red. S. Kalbarczyk, Warszawa 2010.
- Zbrodnia Katyńska. Polskie śledztwo*, red. M. Tarczyński, „Zeszyty Katyńskie” 2005, nr 20.
- Zbrodnia Katyńska. Wina i oskarżenie*, red. M. Tarczyński, „Zeszyty Katyńskie” 2004, nr 19.
- Zbrodnia nieukarana. Katyń, Twier, Charków*, red. M. Tarczyński, „Zeszyty Katyńskie” 1996, nr 6.
- Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN*, t. 2: *Ludobójstwo*, red. R. Ignatiew, A. Kura, Warszawa 2008.

3. MATERIAŁY DYDAKTYCZNE

- Chojnacka A., *„Prawdy nie można rozstrzelać”: scenariusz akademii upamiętniającej 65. rocznicę zbrodni katyńskiej*, „Wychowawca” 2005, nr 4, s. 23–24.
- „Golgota Wschodu”: materiały pomocnicze dla nauczycieli w 60. rocznicę zbrodni w Katyniu. Konkurs szkolny*, oprac. zespół pod kier. W. Książek, Warszawa 1999.
- Kamola Z., *„Katyń – Gulgota Wschodu”, scenariusz apelu poświęconego rocznicy Zbrodni Katyńskiej*, „Poradnik Bibliotekarza” 2007, nr 11, s. 33–35.
- Koczkodaj B., *„Musimy pamiętać”: wieczornica z okazji rocznicy zbrodni katyńskiej [w:] Scenariusze uroczystości szkolnych: gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalne, cz. 1*, red. K. Radwan, Kraków 2003, s. 10–15.
- Krajewska B., *Pamięci Ofiar Katynia [w:] Póki my żyjemy... Inscenizacje patriotyczne dla szkoły podstawowej i gimnazjum*, red. T. Król, Kraków 2006, s. 113–119.
- Kucharska-Kociemba B., *„Katem był człowiek”: apel poświęcony pamięci ofiar Katynia – Ostaszkowa – Starobiel-ska*, „Biblioteka w Szkole” 2008, nr 1, s. 19–22.
- Lubiejewska K., *„Już wolno mówić...”: scenariusz przedstawienia poświęconego rocznicy zbrodni katyńskiej*, „Wychowawca” 2003, nr 4, s. 28–30.
- Sprzączki i guziki z orzełkiem ze rdzy... Obraz ofiar Zbrodni Katyńskiej w pracach plastycznych młodego pokolenia*, oprac. K. Cegieła, K. Sachnowska, A. Sulej, O. Tumińska, K. Wiślocki, R.B. Pękała (red. prowadzący), Warszawa 2012.
- Woltmann E., *„Tylko guziki nieugięte”: scenariusz szkolnego programu artystycznego*, „Wychowawca” 2008, nr 2, s. 27–30.

4. PUBLIKACJE AUDIOWIZUALNE

- Katyń: ludobójstwo i propaganda*, realizacja B. Dyrschk [w serii:] „Wideo- i Edukacyjna”, Wytwórnia Pomocy Dydaktycznych, Łódź 2008, 1 dysk optyczny (DVD) (49 min.).
- Lekcja katyńska*, Nowa Era, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2007, 1 dysk optyczny (CD-ROM); zawiera opracowanie Marka Gałęzowskiego *Dzieje sprawy katyńskiej* oraz scenariusze lekcji:
- M. Gałęzowski, *Polityka okupantów wobec polskiej inteligencji w czasie II wojny światowej*;
 - M. Gałęzowski, *Tragizm wyborów Polaków podczas II wojny światowej*;

- Z. Heppner, *Honor i godność jako wartości absolutne* (wersja dla gimnazjów i dla szkół ponadgimnazjalnych);
- Z. Heppner, *Manipulacja prawdą w systemie państw totalitarnych na przykładzie kłamstwa katyńskiego*;
- G. Różewicz, *Film Andrzeja Wajdy Katyń jako próba odpowiedzi na pytanie: „Czy można oszukać samego siebie?”*;
- G. Różewicz, *Postawy człowieka wobec historii ukazane w filmie Andrzeja Wajdy Katyń*;
- G. Różewicz, *Tragizm wyborów Polaków podczas II wojny światowej w świecie przedstawionym w filmie Andrzeja Wajdy Katyń*.

Płyta zawiera ponadto: fragment filmu *Katyń* Andrzeja Wajdy, wywiady z twórcami i aktorami, fragmenty filmu dokumentalnego *Zbrodnia katyńska* Macieja Sieńskiego. Materiały wydane w ramach kampanii społeczno-edukacyjnej „Pamiętam. Katyń 1940”.

Nie zabijaj, scenariusz i reżyseria J. Gębski, zdjęcia W. Grodzki, J. Snoch, oprac. muzyczne M. Broczkowska, H. Makowska, Studio Filmowe „Kronika”, Warszawa 1991, 1 kas. wiz. (76 min.): VHS.

Polska w ogniu: Katyń, historia, edukacja europejska, edukacja regionalna, edukacja czytelnicza i medialna, scenariusz B. Wołoszański, J. Tarczyński, reżyseria W. Pacyna, występują: K. Dracz, K. Gadacz [w serii:] „Powszechna Wiedoteka Edukacyjna”, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Sportu, Warszawa 2004, 1 kas. wiz.: VHS.

Sprzączki i guziki z orzełkiem ze rdzy..., materiały audiowizualne z kolejnych edycji konkursu organizowanego dla młodzieży przez IPN <http://pamiec.pl/pa/edukacja/konkursy/ogolnopolskie/sprzaczk-i-guziki>.

Zbrodnia Katyńska – dlaczego?, scenariusz i realizacja M. Sieński, M. Widarski, Warszawa 1999, wytwórnia Filmowa „Czołówka”, 1 kas. wiz. (25 min.): VHS PAL.

5. STRONY INTERNETOWE W JĘZYKU POLSKIM

<http://katyncrime.pl/>

<http://www.indeks.karta.org.pl/> – Indeks represjonowanych Ośrodka Karta

<http://www.katyn.org.au/polish/index.html> – australijska strona o Katyniu w języku polskim i angielskim

<http://www.katyn.rawelin.com/> – polska witryna o zbrodni katyńskiej – Stowarzyszenie Rawelin

<http://www.muzeumkatynskie.pl/> – witryna Muzeum Katyńskiego w Warszawie

<http://www.pamietamkatyn1940.pl/> - kampania społeczno-edukacyjna Narodowego Centrum Kultury

<http://www.katyn-pamietam.pl/> - program uczczenia pamięci ofiar zbrodni katyńskiej poprzez posadzenie Dębów Pamięci

<http://www.cprdip.pl/main/index.php?id=fragment-rekonstrukcji-bialoruskiej-listy-katynskiej> – strona Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia

SPIS ZDJĘĆ NA KARTACH

AGRESJA ZSRS NA POLSKĘ 17 WRZEŚNIA 1939 R.

- 1(1) Sowieckie samoloty nad terytorium II Rzeczypospolitej, wrzesień 1939 r. *Archiwum IPN*
- 2(5) Żołnierze Armii Czerwonej rozbierają umocnienia na wschodniej granicy II Rzeczypospolitej, jesień 1939 r. *Archiwum IPN*
- 3(8) Propagandowe zdjęcie wiecu poparcia ludności dla przyłączenia ziem polskich do ZSRS – na plakacie po prawej stronie u góry napis: „Nasza armia to armia, która wyzwala ludzi pracy, J. Stalin”. *Ośrodek „Karta”*
- 4(10) Polscy żołnierze i policjanci w niewoli sowieckiej, wrzesień 1939 r. *Archiwum IPN*
- 5(13) Parada armii sowieckiej na Placu Czerwonym w Moskwie z okazji zajęcia ziem polskich, 1940 r. *Archiwum IPN*

CZWARTY ROZBIÓR RZECZYPOSPOLITEJ

- 6(14) Spotkanie żołnierzy sowieckich i niemieckich podczas agresji na Polskę. *Archiwum IPN*
- 7(16) Parada niemieckich i sowieckich żołnierzy w Brześciu Litewskim 22 września 1939 r. *Archiwum IPN*
- 8(17) Stryj – Niemcy przekazują miasto Sowietom, wrzesień 1939 r. *Archiwum IPN*
- 9(21) Słup graniczny na niemiecko-sowieckiej linii demarkacyjnej. *Archiwum IPN*
- 10(22) Opublikowana w sowieckiej prasie mapa II Rzeczypospolitej przedstawia podział terytorium Polski między ZSRS i III Rzeszę – zgodny z tajnym protokołem do paktu Ribbentrop–Mołotow, podpisanym 23 sierpnia 1939 r. w Moskwie. *Zbiory Andrzeja K. Kunerta*
- 11(24) Sowiecka wersja tajnego protokołu, podpisanego 28 września 1939 r. przez ministrów spraw zagranicznych III Rzeszy Joachima Ribbentropa i ZSRS Wiaczesława Mołotowa, w którym obie strony zapewniają, że nie dopuszczą do „polskiej agitacji” na okupowanych terenach. *Zbiory Andrzeja K. Kunerta*
- 12(25) Mapa II Rzeczypospolitej z podpisami przywódcy ZSRS Józefa Stalina oraz ministra spraw zagranicznych III Rzeszy Joachima Ribbentropa przedstawia linię podziału (IV rozbioru) Polski między ZSRS i Niemcami, zgodną z tajnym protokołem z 28 września 1939 r. *Zbiory Andrzeja K. Kunerta*

DOWODY ZBRODNI

- 13(26) Decyzja Biura Politycznego WKP(b) z 5 marca 1940 r. o wymordowaniu obywateli polskich, w większości oficerów wziętych do niewoli we wrześniu 1939 r. Na wniosku szefa NKWD Ławrentija Berii widoczne podpisy m.in. Stalina oraz Mołotowa. *Archiwum IPN*
- 14(27) Fragment listy osób wywożonych z obozu jenieckiego w Kozielsku na miejsce kaźni do Katynia pod Smoleńskiem – nazwiska m.in. generałów Mieczysława Smorawińskiego i Bronisława Bohaterewicza. *Zbiory Agnieszki de Barbaro*
- 15(29) Orzełek wojskowy znaleziony podczas ekshumacji ofiar zbrodni katyńskiej. *Zbiory Aleksandra Załęskiego*
- 16(30) Różaniec znaleziony podczas ekshumacji w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 17(32) Nieśmiertelniki i odznaki wojskowe zamordowanych oficerów WP wydobyte podczas ekshumacji. *Zbiory Aleksandra Załęskiego*
- 18(33) Odznaki z numerami służbowymi funkcjonariuszy Policji Państwowej wydobyte podczas ekshumacji. *Zbiory Aleksandra Załęskiego*
- 19(35) Łuski naboju używanych przez Sowietów podczas egzekucji w Katyniu w 1940 r., znalezione podczas ekshumacji w 1943 r. *Archiwum IPN*

OFIARY – KATYŃ

- 20(45) Gen. bryg. Mieczysław Smorawiński. *Zbiory rodziny Smorawińskich*
- 21(86) Uwierzytelniony odpis aktu zgonu gen. Mieczysława Smorawińskiego z 1951 r. z datą śmierci 9 maja 1946 r. – wpisywaną w przypadku osób zaginionych podczas wojny w nieznanymi okolicznościach. *Zbiory rodziny Smorawińskich*
- 22(87) Ppor. pilot Janina Lewandowska, córka gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego, jedyna kobieta wśród polskich oficerów w obozie kozielskim, rozstrzelana w Katyniu 21 lub 22 kwietnia 1940 r. *Archiwum IPN*
- 23(88) Dyrektor fabryki Zdzisław Kozakiewicz. *Zbiory Jolanty Kozakiewicz-Kryszak*
- 24(99) Sędzia Władysław Wójtowicz. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 25(105) Ziemianin Kazimierz Gliński. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 26(118) Pracownik konsulatu RP w Tuluzie Samuel Waclaw Aleksandrowicz. *Archiwum IPN*
- 27(121) Pracownik poczty Władysław Sokołowski. *Archiwum IPN*
- 28(128) Wykładowca AG w Krakowie Zygmunt Mitera. *Archiwum IPN*
- 29(133) Leśnik z Białowieży Władysław Wielebiński. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 30(137) Pracownik PKP Zygmunt Wróbel. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 31(139) Przemysłowiec Mieczysław Piotrowski. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*

OFIARY – CHARKÓW

- 32(168) Lekkoatleta i wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego, dr Julian Gruner. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 33(171) Nauczyciel w szkole specjalnej Józef Kominek. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 34(186) Dyrektor fabryki „Stomil” Stefan Dwornik. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 35(187) Wykładowca fizyki i matematyki w Korpusie Kadetów Karol Bolesław Szczepanowski-Prus. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 36(188) Geometra Ludwik Niezabitowski. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 37(191) Naczelnik urzędu skarbowego w Sieradzu Józef Władyka. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 38(192) Ordynator w Szpitalu Starozakonnych w Warszawie Bronisław Karbowski. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 39(194) Prokurent w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych Tadeusz Sklepiński. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 40(195) Technik drogowo-budowlany Mieczysław Zagórski. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*

OFIARY – KALININ (TWER)

- 41(197) Policjant Stanisław Jaroszewski. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 42(198),43(199) Gryps więzienny Stanisława Jaroszewskiego. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 44(200) Sowiecka karta pocztowa; adres odbiorcy w języku rosyjskim: Obwód podlaski [nieczytelne], Jaroszevska Stanisława; poniżej w języku rosyjskim adres nadawcy: ZSRR, Obwód kaliniński, miasto Ostaszków, skrytka pocztowa nr 37, Stanisław Jaroszewski. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 45(201) List Stanisława Jaroszewskiego z obozu w Ostaszkowie do żony z 26 grudnia 1939 r. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 46(202) Maszynopis listu Stanisława Jaroszewskiego z obozu w Ostaszkowie do żony z grudnia 1939 r. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 47(203) List Stanisława Jaroszewskiego z obozu w Ostaszkowie do żony z grudnia 1939 r. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 48(204) List Stanisława Jaroszewskiego z obozu w Ostaszkowie do rodziny z 15 grudnia 1939 r. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 49(205) Geodeta Bohdan Skrzędziejewski. *Zbiory Stowarzyszenia Rodzina Katyńska w Białymstoku*

- 50(206) Telegram Bohdana Skrzędziejewskiego do żony z życzeniami imieninowymi. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 51(207) List Bohdana Skrzędziejewskiego do żony z obozu w Ostaszkwie z 17 stycznia 1940 r. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*
- 52(208) Pismo do Heleny Skrzędziejewskiej, żony Bohdana Skrzędziejewskiego, od Towarzystwa Pomocy Polakom w Londynie, 31 stycznia 1947 r. *Zbiory Stowarzyszenia Rodzina Katyńska w Białymstoku*
- 53(209) Koperta adresowana do Heleny Skrzędziejewskiej, żony Bohdana Skrzędziejewskiego, od Towarzystwa Pomocy Polakom w Londynie, 31 stycznia 1947 r. *Zbiory Stowarzyszenia Rodzina Katyńska w Białymstoku*.
- 54(210) Pismo do Heleny Skrzędziejewskiej, żony Bohdana Skrzędziejewskiego, z Wydziału Administracyjnego Urzędu Miejskiego w Białymstoku z 5 listopada 1944 r. *Zbiory Stowarzyszenia Rodzina Katyńska w Białymstoku*.
- 55(211) Pismo do Heleny Skrzędziejewskiej, żony Bohdana Skrzędziejewskiego, z Sądu Grodzkiego w Białymstoku z 30 czerwca 1948 r. *Zbiory Stowarzyszenia Rodzina Katyńska w Białymstoku*.
- 56(212) Pismo do Heleny Skrzędziejewskiej, żony Bohdana Skrzędziejewskiego, z Zarządu PCK w Białymstoku z 30 czerwca 1959 r. *Zbiory Stowarzyszenia Rodzina Katyńska w Białymstoku*.
- 57(213) Pismo do Heleny Skrzędziejewskiej, żony Bohdana Skrzędziejewskiego, z Zarządu PCK w Białymstoku z 12 marca 1960 r. *Zbiory Stowarzyszenia Rodzina Katyńska w Białymstoku*.

EKSHUMACJA GROBÓW W KATYNIU, 1943

- 58(225) Egzemplarz „Gońca Krakowskiego” z 16 kwietnia 1943 r. z informacją o odkryciu masowych grobów w Katyniu. *Archiwum IPN*
- 59(226) Egzemplarz „Gońca Krakowskiego” z 16 kwietnia 1943 r. z informacją o odkryciu masowych grobów w Katyniu. *Archiwum IPN*
- 60(227) Egzemplarz „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” z 18 kwietnia 1943 r. z informacją o odkryciu masowych grobów w Katyniu. *Archiwum IPN*
- 61(228) Wycinek z „Ilustrowanego Kuriera Polskiego” z fragmentem listy ofiar zamordowanych w Katyniu. *Archiwum IPN*
- 62(229) Niemiecki plakat propagandowy rozpowszechniany po odkryciu grobów w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 63(232) Zwłoki polskich oficerów ekshumowanych przez Niemców w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 64(234) Zwłoki polskich oficerów ekshumowanych przez Niemców w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 65(326) Zwłoki polskiego oficera ekshumowanego przez Niemców w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 66(237) Związane sznurem ręce polskiego oficera ekshumowanego przez Niemców w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 67(240) Żołnierze niemieccy podczas ekshumacji w Katyniu w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 68(241) Gerhard Buhtz kierujący pracami ekshumacyjnymi w Katyniu w 1943 r. pokazuje Międzynarodowej Komisji Lekarskiej dokumenty znalezione przy ciałach ofiar. *Archiwum IPN*

WALKA O PRAWDĘ

- 69(245) Polski zespół naukowy, badający pod kierunkiem dr. Jana Robla przedmioty przywiezione przez Niemców z Katynia w 1943 r. *Archiwum IPN*
- 70(254) Dywersyjne wydanie „Gońca Krakowskiego” z 4 lipca 1943 r. – na stronie 1 zamieszczono antyniemiecki artykuł *Liczba ofiar katyńskich stale wzrasta*. *Archiwum IPN*
- 71(257) Studzienka na krakowskim Rynku Głównym, przy której Walenty Badyłak dokonał samospalenia 21 marca 1980 r. *Archiwum IPN*
- 72(258) Przedstawiciele Federacji Rodzin Katyńskich w Katyniu podczas ekshumacji, początek lat 90. *Archiwum IPN*

- 73(259) Prawdopodobnie Cmentarz Powązkowski w Warszawie, 1981 r. *Archiwum IPN*
74(262) Matka Boska Katyńska – linoryt Danuty Staszewskiej „Madonna Rozstrzelanych”, rozpowszechniany przez Instytut Katyński od 1979 r. *Archiwum IPN*

OBOZY, MIEJSCA KAŻNI I CMENTARZE

- 75(318) ekshumacja w Charkowie w 1993 r. *Archiwum IPN*
76(319) ekshumacja w Charkowie w 1993 r. *Archiwum IPN*
77(320) Książd prałat Zdzisław Peszkowski podczas ekshumacji, lata 90. XX w. *Zbiory Instytutu Katyńskiego w Krakowie*

Kozielsk

- 78(263) Monastyr w Kozielsku – miejsce uwięzienia polskich oficerów zamordowanych w Katyniu. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
79(264) Monastyr w Kozielsku – miejsce uwięzienia polskich oficerów zamordowanych w Katyniu. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*.
80(267) Pustelnia w Kozielsku – miejsce uwięzienia polskich oficerów zamordowanych w Katyniu. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

Katyn

- 81(268) Płyty nagrobne w Katyniu – w miejscu kaźni i pochówku polskich oficerów wymordowanych przez NKWD. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
81(272) Tablice z symbolami czterech religii, których wyznawcami byli zamordowani w Katyniu przez NKWD polscy oficerowie. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
83(273) Ściana-brama z nazwiskami polskich oficerów wymordowanych przez NKWD w Katyniu. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
84(275) Willa NKWD w Katyniu – prawdopodobnie miejsce mordu niektórych ofiar, fotografia z 1943 r. *Archiwum IPN*

Starobielsk

- 85(276) Monastyr w Starobielsku – miejsce uwięzienia polskich oficerów zamordowanych w Charkowie. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
86(278) Tablica w językach polskim i ukraińskim, upamiętniająca polskich jeńców wojennych więzionych w monastyrze starobielskim. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
87(279) Starobielsk – młodzież na cmentarzu z grobami polskich oficerów zmarłych w obozie. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

Charków

- 88(281) Budynek w Charkowie na miejscu zbrodni popełnionej przez NKWD na polskich oficerach – dziedzińiec i pomieszczenia, w których mordowano więźniów, zostały wysadzone przez Niemców po zajęciu miasta. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

Piatichatki (obecnie przedmieścia Charkowa)

- 89(285) Aleja na cmentarzu w Charkowie-Piatichatkach – miejscu pochówku polskich oficerów z obozu w Starobielsku. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
90(291) Dzwon w Piatichatkach – miejscu pochówku polskich oficerów z obozu w Starobielsku. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

Ostaszków

- 91(294) Monastyr w Ostaszku – miejsce uwięzienia polskich policjantów. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
92(299) Cmentarz policjantów zmarłych w obozie ostaszkowskim. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

Kalinin (obecnie Twer)

- 93(300) Budynek w Twerze, w którym NKWD wymordowało polskich policjantów z obozu w Ostaszkowie. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
- 94(301) Piwnica Zarządu NKWD – miejsce egzekucji polskich jeńców w Twerze. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
- 95(302) Droga prowadząca na miejsce egzekucji polskich jeńców w Twerze. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

Miednoje

- 96(304) Las w Miednoje – miejsce pochówku polskich jeńców zamordowanych w Kalininie. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

Bykownia

- 97(315) Krzyż na cmentarzu w Bykowni (stan z 2008 r.). *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*
- 97A(315A) Otwarcie polskiego cmentarza w Bykowni 21 IX 2012. *Zbiory Mateusza Szpytmy*

Kuropaty

- 98(316) Aleja krzyży na cmentarzu w Kuropatach. *Zbiory Krystyny Samsonowskiej*

DRAMAT POLSKICH RODZIN

- 99(322) Żołnierze 132 batalionu Wojsk Konwojowych NKWD z Brześcia nad Bugiem. Batalion ten eskortował pociągi z deportowaną ludnością polską. *Zbiory Jana Rutkiewicza*
- 100(324) Julia Hryszkiewicz z córką Janiną, deportowane 13 kwietnia 1940 r. z powiatu święciańskiego do Kazachstanu. *Ośrodek „Karta”*
- 101(326) Zesłańcy na Ujskiej Fermie Mołotowskiego Sowchozu w Kazachstanie. Od lewej: Maria Wierzba (żona policjanta z woj. stanisławowskiego), jej syn Mieczysław, Andrzej Wandurski, Leopoldyna Urbanowska i Maria Wandurska. W tle budynek mieszkalny zesłańców, maj 1940 r. *Ośrodek „Karta”*
- 102(327) List dzieci do ojca uwięzionego w obozie. *Zbiory Stowarzyszenia Katyń w Szczecinie*

